

VIKTORIJA VAITKEVIČIŪTĖ

„Įsakyta žmonėms siekti žemėje šviesos...“: Jurgio Barščo proginiai pamokslai

ANOTACIJA. Straipsnio objektas – penki išlikę Lietuvos jėzuitų provincijolo Jurgio Barščo (Jerzy Barszcz, Bartsch, Bartz, 1677–1743) proginiai pamokslai lenkų kalba: du laidotuvių, sakyti mirus žinomiems Vilniaus vyskupams Konstantinui Kazimierui Bžostovskiui (1722) ir Motiejui Juozapui Ancutai (1735), minint Vilniaus katedros klebono Petro Palubinskio 50 metų kunigavimą (1719), apie palaimintą Juozapatą Kuncevičių (1717) ir šv. Augustiną (1725). Barščo pamokslai anksčiau nebuvo tyrinėti, tad straipsnyje siekiama atskleisti, koks jis buvo pamokslininkas: analizuojama pamokslų struktūra, jų komponavimo priemonės ir aptariamas juose kuriamas žmogaus paveikslas. XVIII a. pirmoji pusė dar priskiriama Baroko epochai, tad pamokslai analizuojami atskleidžiant minėtos epochos retorikos įtaką.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Jurgis Barščas; proginiai pamokslai; jėzuitai; biografija; Baroko retorika; XVIII a. pirmoji pusė.

Jėzuitai pamokslininkystei skyrė daug dėmesio – jiems pamokslavimas buvo viena svarbiausių apaštalavimo formų. Būtent jie sukūrė pamokslininkų ugdyimo modelį, paremtą klasikinių autorių analizavimu. 1695 m. Kražių rankraštis¹ atskleidė ne vieną Jėzaus Draugijoje vėliau išgarsėjusią asmenybę. Viena

¹ *Kaip jėzuitai žemaičių mylias trumpino: 1695 m. Kražių rankraščio prozos fragmentai*, sudarė ir parengė Živilė Nedzinskaitė, Darius Antanavičius, lotyniškus tekstus transkribavo ir komentarus parašė Darius Antanavičius, Irena Katilienė, Živilė Nedzinskaitė, iš lotynų kalbos vertė Darius Antanavičius, Sigitas Narbutas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014; *1695 metų Kražių rankraštis, arba Metinis retorinės meditacijos*

tokių – Lietuvos jėzuitų provincijolas Jurgis Barščas (Jerzy Barszcz, Bartsch, Bartz, 1677–1743), Kražių kolegijoje 1694–1695 m. studijavęs retoriką, vėliau joje dėstęs. Kražių rankraštyje esantys jo tekstai atskleidžia jį kaip talentingą mokinį, puikiai įvaldžiusį barokinės retorikos ypatumus ir įmantrybes².

Šiuo metu yra žinomi penki Barščo įvairių tipų proginiai pamokslai lenkų kalba, dažniausiai įrišti į vieną konvoliutą: laidotuvių pamokslai *Išėjusio pas Dievą Vilniaus vyskupo Konstantinio Kazimiero Bžostovskio nemirtingos šlovės balnakilpė mirties slėnyje* (1722)³ ir *Pamokslas laidojant Vilniaus vyskupą Motiejų Juozapą Ancutą* (1735)⁴; pamokslas, skirtas paminėti Vilniaus katedros prepozito Petro Palubinskio (Piotr Połubiński, m. 1727) 50 metų kunigavimą *Nauja vasara su svarbiausia Jėzaus vardo diena bei šventomis ir šventinėmis dienomis* (1725)⁵; *Pamokslas apie Dievo Bažnyčios daktarą šv. Augustiną* (1719)⁶, sakytas pagerbiant Vilniaus vyskupą Konstantiną Kazimierą

derlius, parengė Živilė Nedzinskaitė, Darius Antanavičius, (*Kražių kolegijos istorijos ir veiklos paminklai*, t. 2), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2020.

² Plačiau apie Barščo gyvenimo faktus žr.: Darius Antanavičius, „1695 m. Kražių rankraščio autorių biogramos“, in: *Kaip jėzuitai žemaičių mylias trumpino...*, p. 30–31; papildytas naujais duomenimis ir nekrologu lotynų kalba: Živilė Nedzinskaitė, Darius Antanavičius, „Įvadas“, in: *1695 metų Kražių rankraštis, arba Metinis retorinės meditacijos derlius*, p. LXXI–LXXIX.

³ [Jerzy Barszcz], *Strzępię nieśmiertelney sławy, ná terenie smiertelności, w Bogu zeszęłego Jáśnie Wielmo. Nayprzewielebnieyszego Jegomości Księdzǎ Konstantyna Kazimierza Brzostowskiego biskupǎ wileńskiego, nagłym w cięższkich žalách kazániem ná widok stawione w kościele kátedrálnym Wileńskim, a [...] Jozefowi Brzostowskiemu pisárszowi Wielkiego Xięstwa Litewskiego [...] na ulgę smutku ofiárowane, przez x. Jerzego Barszcza Societ. Jesu, AA. LL. y filozofii doktora [...]*, w Wilnie: w drukárni Akádemickey Societatis Jesu, [1722] (LNB Blenk.4/725).

⁴ [Jerzy Barszcz], *Kazanie ná pogrzebie Jáśnie Wielmożnego Imći Xiędza Macieja Jozefa Ancuty biskupa wileńskiego, który jáchawszy do Warszawy na przysięgę in Novembri ztamtąd powracajęc y wizytujęc Juchniewieckǎ Parafiǎ, umarł 18. Januarii 1723, miane w katedrze Wileńskiej 6. Februarii*, [Wilno: w drukarni Akademickiej Societatis Jesu, 1735] (LNB Blenk.4/725).

⁵ [Jerzy Barszcz], *Nowe lato z pryncypálnym dniem imienia Jezusowego, dni święte y świetne májące: przy prymicyálney powtóre ofierze [...] księdzǎ Piotra ná Łubnie Połubinskiego, práttáta y proboszczǎ kátedrálnego wileńskiego, tákże y Dyecezyi Zmudzkiej krótkim ogłoszone kazániem, w kościele kátedrálnym Wileńskim, od x. Jerzego Barszcza Soc. J. AA. LL. y fil. dokt[ora]*, [Wilno]: w drukárni Akádemickey Wileńskiej Soc. Jesu, [1725] (LNB Blenk.4/725).

⁶ [Jerzy Barszcz], *Kazanie o S. Augustynie doktorze Kościola Bożego ná afektácyǎ Jáśnie Wielmożnego Imści xiędza Konstantyna Brzostowskiego biskupa wileńskiego, przy wotywie Jáśnie Wielmożnego Imści Xiędza Macieja [Józefa] Ancuty koadjutora y suffragána wileńskiego miane roku 1719. w kościele Wielebnych Panien Nawiedzenia Nayśw. Panny klasztoru wileńskiego, od pomienionego kaznodźieje*, [Wilno: w drukarni Akademickiej Wileńskiej Soc. Jesu, 1719] (LNB Blenk.4/725).

Bžostovskį (Konstanty Kazimierz Brzostowski, 1644–1722)⁷ ir Vilniaus koadjutoriui ir sufraganui Motiejui Juozapai Ancutai (Maciej Józef Ancuta, apie 1650–1723)⁸ laikant votyvines mišias; ir *Pamokslas apie Polocko arkivyskupą palaimintą kankinį Juozapatą* (1717)⁹, sakytas Vilniaus Švč. Trejybės bazilijonų cerkvėje procesijos iš Vilniaus katedros proga dėkojant Livonijos vaivadau Juozapatui Zybergui (Jozafat Zyberk, Sieberg zu Wischling, 1684–1776)¹⁰ už geradarystę.

Visi pamokslai yra pasakyti per gana trumpą laikotarpį, apimantį 1717–1725 m., Barščui gyvenant ir dirbant Vilniuje. Paminėtina, kad vienintelis pamokslas, sakytas laidojant vyskupą Ancutą, buvo išspausdintas daug vėliau – tik 1735 m., nors, kaip teigiama pamokslo antraštėje, jis buvo pasakytas Vilniaus katedroje 1723 m. vasario 6 d. (Ancuta mirė sausio 18 d.)¹¹. Šis palyginti negausus išlikusių pamokslų skaičius leidžia susidaryti vaizdą, koks pamokslininkas buvo Barščas.

Proginiai Barščo pamokslai iki šiol nebuvo tyrinėti. Šio straipsnio tikslas – analizuoti pamokslius: atskleisti jų struktūrą, komponavimo priemones ir aptarti kuriamą žmogaus paveikslą, atspindintį to meto vertybes, elgesio

⁷ Plačiau apie jį žr.: *Polski słownik biograficzny*, Warszawa; Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1937, t. 3, p. 50–52; *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, prieiga internete: <https://www.vle.lt/Straipsnis/Konstanty-Kazimierz-Brzostowski-58143>

⁸ Plačiau apie jį žr.: *Polski słownik biograficzny*, 1935, t. 1, p. 90–91; *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, prieiga internete: <https://www.vle.lt/Straipsnis/Motiejus-Juozapas-Ancuta-73852>

⁹ [Jerzy Barszcz], *Kazanie o błogostawionym Jozafacie arcy-biskupie połockim y męczenniku w cerkwi Wileńskiej Trojcy Najświętszej WW. OO. Bazylianow przy wólney duchowieństwą processyi z katedrálnego kościoła, roku 1717. miane, zá dobroczynnościę Wielmożnego Jego-Mości Pána Jozafata ná Wiślingu Zyberka kráyczego Xięstwa Inflánskiego, do druku podáne przez x. Jerzego Barszcza Societatis Jesu káznodzieję w kościele fárnym świętego Ianá*, w Wilnie: w drukárni Akadémickiej Societatis Jesu, [1717] (LNB Blenk.4/725).

¹⁰ *Urządnicy inflanccy XVI–XVIII wieku: spisy*, opracowali Krzysztof Mikulski, Andrzej Rachuba, Kórnik: Biblioteka Kórnicka, 1994, Nr. 1244, 1836; taip pat https://www.estreicher.uj.edu.pl/staropolska/baza/wpis/?sort=nazwisko_imie&order=1&id=164476&offset=0&index=17

¹¹ [Jerzy Barszcz], *Kazanie ná pogrzebie Jaśnie Wielmożnego Imći Xiędza Macieja Jozefa Ancuty...*, I. Ar. Tokie atvejai nebuvo reti. Pzv., Vilniaus akademijos rektorius, vertėjo Baltazaro Dankvarto (Baltazar Dankwart (Daquart), 1629–1699) laidotuvių pamokslas mirus LDK didžiajam etmonui Mykolui Kazimierui Pacui (apie 1624–1682) *Triumfuojanti lelija tarp mirties erškėčių* (*Lilia z ciernia smierci tryumfuiąca*) buvo sakytas 1682 m., o išspausdintas tik 1715 m. Vilniaus akademijos spaustuvėje.

normas. XVIII a. pirmoji pusė dar priskiriama Baroko epochai, tad pamokslai analizuojami atskleidžiant Baroko retorikos įtaką. Tikslinga Barščo pamokslus lyginti su kitais tuo pačiu metu kūrusiais katalikų pamokslininkais ir nusakyti bendras XVIII a. pradžios pamokslininkystės tendencijas, tačiau tai būtų platesnio tyrimo tikslas. Apibendrinančių tyrimų, skirtų šio laikotarpio pamokslams, nėra gausu. Paminėtina lenkų tyrėjo Filipo Wolańskio monografija, analizuojanti saksų epochos pabaigos bernardinų pamokslininkystę visuomenės komunikacijos aspektu. Kalbėdamas apie šios pamokslininkystės tendencijas, Wolańskis pažymi, kad ji nepatyrė ypatingų pokyčių, vis dar buvo ryški su Baroko homiletika siejamų sąvokų tąsa¹². Straipsnyje pamokslų žanro ypatumai atskirai nebus aptariami, nes jie pristatyti įvairiuose skirtingų tyrėjų straipsniuose ar monografijose, skirtose XVII–XVIII a. pamokslininkystei¹³.

BARŠČO PAMOKSLŲ STRUKTŪRA IR KOMPONAVIMO PRIEMONĖS

Barščo pamokslai priskirtini proginei literatūrai – vienai populiariausių XVI–XVIII a. literatūros rūšių. Ji ypač susijusi su retorika ir jos reikalavimais: tekstai konstruojami iš visiems žinomų topų, arba „bendrųjų vietų“ (*loci communes*), taip pat pagal tam tikras kompozicijos arba turinio schemas. Tačiau teksto ypatumus lėmė ir paties autoriaus talentas, išmonė. Lenkų pamokslininkas

¹² Filip Wolański, *Kaznodziejstwo bernardyńskie w staropolskim systemie komunikacji społecznej schyłku epoki saskiej: studium kształtowania wyobrażeń i postaw*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2012, p. 10.

¹³ Minėtini: Dobrosława Platt, *Kazania pogrzebowe z przełomu XVI i XVII wieku: Z dziejów prozy staropolskiej*, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo, 1992; Artūras Tereškinas, „Stiliaus ir žanro problemos M. Alšausko ir K. Lukausko pamoksluose“, in: *Senosios literatūros žanrai, (Senoji Lietuvos literatūra, kn. 1)*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1992, p. 104–163; Kazimierz Panuś, *Zarys historii kaznodziejstwa w kościele katolickim, d. 1: Kaznodziejstwo w Kościele powszechnym*, Kraków: Wydawnictwo M, 1999; Jolita Sarcevičienė, *Lietuvos didikės proginėje literatūroje: Portretai ir įvaizdžiai*, Vilnius: Versus aureus, 2005; Kristina Mačiulytė, *Kad Tėvynė gyvuotų...: XVIII amžiaus antrosios pusės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos proginiai pamokslai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005; Viktorija Vaitkevičiūtė, *LDK katalikiškas Baroko pamokslas: tarp ars vivendi ir ars moriendi*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008.

jėzuitas Petras Skarga (Piotr Skarga, 1563–1612) teigė, kad proginius pamokslus daug sunkiau rašyti negu postiles, nes ne taip lengva žmogaus valią ir širdį „sujudinti“, t. y. paveikti, sujaudinti¹⁴. Čia autorius mini trečią retorikos tikslą – *movere* (jaudinti, sužadinti jausmus), akcentuotą Baroko epochoje labiau negu du kitus – *docere* (mokyti) ir *delectare* (džiuginti, teikti malonumą).

Barščo pamokslai konstruojami laikantis aiškios struktūros, atsižvelgiant į pamokslų tipą, pasirinktą progą. Visuose jo pamoksluose pristatomas konkretaus žmogaus gyvenimas, jam būdingos dorybės ar nuveikti geri darbai. Tik laidotuvių pamoksluose, sakytuose laidojant vyskupus, išskiriamos Antikos laidotuvių kalboms būdingos dalys – *lamentatio* (apverkimas ir skundas dėl mirties), *laudatio* (mirusio asmens pagyra), *consolatio* (paguoda ir pamokymas)¹⁵. Jų pradžioje pasitelkiamos tradicinės apgailestavimą dėl mirties išreiškiančios frazės: „visi žinome, kad turėsime mirti“, „esame dulkės ir į dulkę pavirsime“. Pamoksle, sakytame laidojant vyskupą Bžostovskį, Barščas kreipiasi į velionį „tu“, imituodamas pokalbį su juo, taip labiau sugraudindamas savo klausytojus. Ypatingas gailestis dėl išėjusiojo nusakomas ir romėnų poeto Ovidijaus (Publius Ovidius Naso, 43 pr. Kr. – 18 po Kr.) sentencija tapusiu teiginiu (nuorodos nepateikiant): „netveriu ir pailstu nuo ašarų svorio *Lachrymae pondera vocis habent* [„Ašaros turi žodžio svorį“¹⁶].“¹⁷ Laidotuvių pamoksle, sakytame laidojant vyskupą Ancutą, klausytojų gailestis sustiprinamas prisiminus vos prieš metus mirusį vyskupą Bžostovskį: „Dar neišdžiūvo akys nuo rudenio ašarų potvynio, o per sausio šalčius – polaidis dėl graudžių srautų, apmirusios dėl skausmingo liūdesio širdys dar neatgavo savo gyvumo, ir štai jau kita mirtis, graudi Vilniaus infulos mirtis numarino mūsų lauktos paguodos viltį!“¹⁸

¹⁴ Piotr Skarga, „Do czytelnika Laskawego“, in: Idem, *Kazania o Siedmi Sakramentach Kościoła S. Katolickiego, do których są przydane Kazania przygodne o rozmaitych nabożeństwach wedle czasu, których iest wypisany na przodku registr*, w Krakowie: w drukarniey Andrzeia Piotrkowczyka, 1600, l. v–r.

¹⁵ Dobrosława Platt, *op. cit.*, p. 55–72.

¹⁶ Citata iš Ovidijaus elegijų knygos *Laiškai iš Ponto (Epistulae ex Ponto, 3.1.158)*.

¹⁷ [Jerzy Barszcz], *Strzęmię nieśmiertelney sławy...*, l. Bv: „upadać mi y uftawać od ciężkości łzawey przychodzi *Lachrymae pondera vocis habent*.“

¹⁸ [Jerzy Barszcz], *Kazanie ná pogrzebie Jaśnie Wielmożnego Imći Xiędza Macieja Jozefa Ancuty...*, l. Av: „Jefzcze nie ofchły powieki od jeśienney we łzach powodzi, a przy Stycznio-wych mrozach, roftocz w żalośnych potokach, jefzcze obumarłe od gorzkiego fmutku ferca żywości fwey nie nabyły, a już tu śmierć druga, śmierć żalośna pod Infulą Wileńfką umarza nadzieję oczekiwanych poćiech nafzych!“

Abiejuose laidotuvių pamoksluose daug vietos skiriama atsisveikinimui su velioniu: vardijami įvairūs svarbūs asmenys, „atiduodantys *vale* [„sudie“]“, pirmiausia paminint Lenkijos karalių ir Lietuvos didįjį kunigaikštį Augustą II (1670–1733). Pamoksle, sakytame laidojant vyskupą Ancutą, klausytojas guodžiamas tradicine mirties kaip miego metafora: mirštantysis, pasiruošęs į amžinybės kelionę, atsisveikina tardamas „labanakt“. Kartu pasitelkiama antikinė klišė, naudota epitafijose, laidotuvių poezijoje, *salve et vale* („sveikas ir sudie“)¹⁹, katalikiškoje pasaulėjautoje išreiškianti ne tik atsisveikinimą su velioniu, bet ir tikėjimą amžinu gyvenimu po mirties²⁰.

Barščas, atskleiddamas mirusiųjų gyvenimus, laikosi nustatytos žmogaus gyrimo schemas: iš pradžių pašlovinama giminė, tuomet pristatomas velionio gyvenimas, pabaigoje apibūdinama mirtis bei pasiektas išganymas²¹. Tačiau panašios struktūros pamokslininkas laikosi ir kitomis progomis sakytuose pamoksluose – juose taip pat plėtojama kilmės tema. Tai nuo Antikos laikų žinomas savaime vertingos kilmės topas, siejamas su žmogaus dorybingumu²². Barščo laidotuvių pamoksluose išsamiai aptariami abiejų Ancutų ir Bžostovskių giminių įžymūs, šlovingi bei ypač dorybingi protėviai. Pamoksle, sakytame laidojant Bžostovskį, pamokslininkas pasitelkia bendrąją vietą iš Išminties knygos²³ – atminties amžinumą, nemirtingumą:

Iš to matyti nemirtingos šlovės atmintis: *immortalis est memoria*. Tęsiasi ir tęsis šis nemirtingumas, nes išrado tokį būdą, kad jo Senatoriaus ir Ganytojo autoritetas atsilaikytų prieš mirtį: pasibaigus gyvenimui paliko tinkamiausią įpėdinį.²⁴

¹⁹ *Ibid*, l. D3r–v.

²⁰ Rasa Jurgelėnaitė, *Lotyniškoji laidotuvių poezija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 70–71.

²¹ Dobrosława Platt, *op. cit.*, p. 47, Marek Skwara, *O dowodzeniu retorycznym w polskich drukowanych oracjach pogrzebowych XVII wieku*, Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 1999, p. 297.

²² Žr.: Ernst Robert Curtius, *Literatura europejska i łacińskie średniowiecze*, tłumaczenie i opracowanie Andrzej Borowski, Kraków: TAIWPN Universitatis, 1997, p. 175; Rasa Jurgelėnaitė, *op. cit.*, p. 73.

²³ Išm 4, 1: „O, kaipgi graži nesutepta giminė su skaistumu! / Nes jos atsiminimas nemarus“.

²⁴ [Jerzy Barszcz], *Strzępię nieśmiertelney sławy, ná terenie smiertelności...*, l. C3r–v: „Nieśmiertelney przeto Chwały pamiątka daje fię z tąd widzieć: *immortalis eft memoria*. Trwa y trwać będzie taż nieśmiertelność, iż wynalazł na to fpofoab, aby doftoyność jego Senatorfka y Pafterfka śmierci nie podlegała, gdy za żywota fwego arcygodnego ogłosił Sukffesorą.“

Garsių protėvių dorybių paveldėjimo vaizdinys plėtojamas ir pamoksle, skirtame paminėti Vilniaus katedros prepozito Petro Palubinskio 50 metų kunigavimą. Jame ypač akcentuojamas Palubinskių giminės išskirtinumas, nes ji kildinama iš Algirdo sūnaus Vyganto, tikro Lenkijos karaliaus Jogailos brolio, iš jo gavo ir kunigaikščių titulą²⁵. Pamoksle apie palaimintą Juozapatą Kuncevičių (apie 1580–1623)²⁶ kilmės temos taip pat neatsisakoma – ji plėtojama dedikacijoje, skirtoje minėtam Livonijos vaivada Juozapatui Zybergui. Joje šlovinama Zybergų giminė, vardijami kilmingi protėviai, akcentuojamas įgimtas pamaldumas pasitelkiant romėnų poeto Horacijaus (Quintus Horatius Flaccus, 65–8 pr. Kr.), citatą (nuorodos nepateikiant): „Nes verta pagarbos tavo pirmtakų dorybė, kuri iki šių laikų *intaminatis fulget honoribus* [„spindi nuopelnų šlovėje“²⁷].“²⁸ Ši dedikacija kaip savotiška padėka buvo parašyta rengiant pamokslą spaudai. Dėl plėtojamos kilmės temos proginiai pamokslai netiesiogiai tapdavo ne tik mirusiųjų minėjimu, jų įamžinimu, bet ir gyvųjų pagyra, savotišku visos giminės šlovės dokumentu.

Atskleidžiant žmogaus gyvenimą svarbiausi teksto komponavimo elementai Barščo pamoksluose yra herbas ir Šventojo Rašto citata, pateikti pamokslo pradžioje. Jie labai dažnai pamoksluose tapdavo struktūros pagrindu, jais buvo pasiūloma bendra tema, problema, konceptas²⁹. Apie XVII a. vidurį, iš proginų panegirinių leidinių antraščių beveik išnykus žanrinei terminologijai, ima ryškėti naujas specifinis požymis: antraštėse vis dažniau minima heraldinė simbolika, pavadinimai dažnai kuriami kaip daugiau ar mažiau

²⁵ [Jerzy Barszcz], *Nowe lato z pryncypálnym dniem imienia Jezusowego...*, I. Er. Petro Palubinskio tėvas buvo LDK didikas, Naugarduko vaivada Dimitras Samuelis Palubinskis (Dymitr Samuel Połubiński, apie 1615–1687), o motina – Petronėlė Tiškevičiūtė (Petronela Tyszkiewiczówna), Smolensko kaštelionio Jurgio Tiškevičiaus (Piotr Tyszkiewicz, apie 1615 – apie 1690) duktė. Žr. *Polski słownik biograficzny*, 1982, t. 27/2, sąs. 113, p. 365–366.

²⁶ Palaimintuoju paskelbtas 1643 m., šventuoju – 1867 m. Žr. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, prieiga internete: <https://www.vle.lt/Straipsnis/Juozapas-Kuncevicius-23962>

²⁷ Citata iš Horacijaus knygos *Carmina*, kn. III, 2. Žr. Horacijus, *Lyrika*, iš lotynų kalbos vertė Henrikas Zabulis, Vilnius: Vaga, 1977, p. 116.

²⁸ [Jerzy Barszcz], *Kazanie o błogosławionym Jozafacie...*, I. [3]r: „Godna albowiem rewerencyi Twoich Antecefforow Cnota, która do tych czas *intaminatis fulger honoribus*.“

²⁹ Dobrosława Platt, *op. cit.*, p. 159; taip pat žr.: Marek Skwara, *op. cit.*, p. 424–425; Eglė Patiejūnienė, *Brevitas ornata: Mažosios literatūros formos XVI–XVII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaudiniuose*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 69–71.

tiesmuka aliuzija į dedikato herbą ar vieną iš to herbo figūrų³⁰. Galima sakyti, šis požymis dar būdingas ir XVIII a. pradžioje. Barščo pamokslo, sakyto laidojant Bžostovskį, pavadinime minimas Bžostovskių giminės herbo pavadinimas „Balnakilpė“ – „Nemirtingos šlovės balnakilpė mirties slėnyje“ (lenk. „Strzęmię nieśmiertelney sławy, ná terenie smiertelności“). Kartu pavadinime sužaidžiama epitetų „mirtingas“ ir „nemirtingas“ priešprieša. Juos pasitelkti pavadinimams buvo ypač skatinama Baroko epochoje, nes tokiu būdu buvo nurodomas guodžiamasis teksto pobūdis³¹.

Barščas, aptardamas žmogaus gyvenimą, pasirenka trinarę struktūrą (išimtis – pamokslas, skirtas Palubinskiui, kuris dalijamas į dvi dalis), paremtą ir Šventojo Rašto citata, ir herbo elementais. Laidotuvių pamoksle, sakytame laidojant Bžostovskį, Barščas, pasiremdamas Šventojo Rašto citata „Mes žinome, kad, mūsų žemiškosios padangtės būstui suirus, mūsų laukia Dievo pastatas, ne rankomis statyti amžinieji namai danguje“ (2 Kor 5, 1)³², aptaria velionio gyvenimą pagal jo eitas pareigas ir nuveiktus darbus – išskiria tris dalis, koks jis buvo senatorius, kunigas ir infulatas:

Pirmiausia pas Dievą išėjęs Ganytojas kaip Senatorius turėjo amžinąją dangaus šlovę mirtinguose žemės namuose, *scimus quoniam si terrestris domus nostra hujus habitationis dissolvatur, aedificationem ex Deo habemus* [„Mes žinome, kad, mūsų žemiškosios padangtės būstui suirus, mūsų laukia Dievo pastatas“]. Antra, kaip Ganytojas savo gyvenimu visiems buvo pavyzdys ir Dievo šlovės namais: *aedificationem ex Deo habemus domum* [„mūsų laukia Dievo pastatas“]. Trečia, kaip subrendęs Infulatas pripildė Amžinybės namus Dievui tinkamais darbais, *habemus domum aeternam in caelis* [„laukia amžinieji namai danguje“].³³

³⁰ Eglė Patiejūnienė, „Senųjų Lietuvos knygų antraštės“, in: *Archivum Lithuanicum*, 2001, t. 3, p. 87–88.

³¹ Dobrosława Platt, *op. cit.*, p. 154.

³² Pateikiant Šventojo Rašto citatas remtasi šiais vertimais: *Šventasis Raštas. Senasis Testamentas*, iš lotynų kalbos vertė Juozapas Jonas Skvireckas, 3 leid., t. 1–3, Vilnius: Vaga, 1990–1991; *Šventasis Raštas. Naujasis Testamentas*, iš graikų kalbos vertė Česlovas Kavaliauskas, 3 leid., Vilnius: Vaga, 1992.

³³ [Jerzy Barszcz], *Strzęmię nieśmiertelney sławy, ná terenie smiertelności...*, l. B3r: „Naprzod w Bogu zefzły Pafterz, jako SENATOR w domu ziemskiej śmiertelności będąc, ma nieśmiertelną przed niebem Sławę, *scimus quoniam si terrestris domus nofra hujus habitationis dissolvatur, aedificationem ex DEO habemus*. Powtöre jako PASTERZ życiem fwym był wfzyskim do zbudowania, y Domem Boskiej Chwały: *aedificationem ex DEO habemus*

Bžostovskių herbo skydo figūra balnakilpė pasitelkiama pamokslo pas-
kutinėje *consolatio* dalyje. Įkomponuota į Apreiškimo Jonui mirties raitelio
vaizdinį ji simbolizuoja išganymą: „Šv. Jonas išvydo regėjimą – raitelį, pava-
dintą mirtimi *et ecce equus pallidus et qui sedebat super eum nomen illi mors*
[Apr 6, 8: „palšas žirgas, o jo raitelio vardas buvo Mirtis“]. [...] Šis raitelis įkišo
[kojas] į maloningojo ganytojo herbo balnakilpes ir paėmė jį kartu su savimi
į amžinybės namus.“³⁴

Barščas kaip sumanus retorius atsiskleidžia pamoksle apie Juozapatą Kun-
cevičių. Šis pamokslas susideda iš dviejų pamokslų ir abiejuose pateikiamas tas
pats Evangelijos pagal Joną 10 skirsnio pagrindinis įvaizdis – „Gerasis ganytojas“.
Barščas atranda skirtingus vaizdinius, įtikinamai atskleidžiančius palaimintąjį
Juozapatą kaip ypatingą ganytoją. Abu pamokslus jis dalija į tris dalis, išskirda-
mas konkrečias ganytojui būdingas dorybes ar ypatybes. Pirmajame pamoksle
palaimintasis Juozapas aptariamas kaip ganytojas su galva, akimis ir širdimi:

Siekdamas jam ištikimų avių privalo būti ganytojas su galva, nes be vienijančio
kaimenę piemens ji bus kaip žmogus be galvos, siekdamas pažinti ir prižiūrėti savo
avis, piemuo privalo turėti skvarbias ir stebinčias akis, siekdamas su avimis elgtis
mandagiai ir atsidasusiai, privalo turėti kilnią ir kupiną meilės širdį.³⁵

Barščas, nors konkrečiai nenurodydamas, šioms savybėms apibūdinti pa-
pildomai pasitelkia Evangelijos pagal Joną citatas: „Ganytojas su galva; *bo-
nus Pastor: unum ovile [et] unus Pastor* [Jn 10, 16: „viena kaimenė ir vienas
ganytojas“], „ganytojas su akimis; *sum Pastor bonus [et] Cognosco*“ [Jn 10,
14: „Aš – gerasis ganytojas: aš pažįstu savąsias“], „ganytojas su širdimi *Bonus
Pastor animam suam dat pro ovibus*“ [Jn 10, 11: „Geras ganytojas už avis guldo

domum. Potrzecie jako pełny lat Infulat, napelnił Dom wieczności dziełami Nieba godnemi,
habemus domum aeternam in caelis.“

³⁴ *Ibid*, l. Hr: „Widział Jan S. w objawieniu cap. 6 v. 8. Jezdza nazwanego śmiercią, & *ecce equus
pallidus et qui fedebat fuper eum Nomen illi mors*. [...] wftąpił ten Jeżdżiec w Herbowne
Strzemie Jaśnie Wielm[oznego] Pafterza, y onego do domu wieczności wzięł z fobą.“

³⁵ [Jerzy Barszcz], *Kazanie o błogostawionym Jozafacie...*, l. Av: „Dla jedności fwoiey Pafterz nad
owczarnią pokazuie fię być Pafterzem z głową, owczarnia bowiem bez Pafterza niemaiącego
fię do jedności, jeft jako człowiek bez głowy, dla poznawania y przyglądania fwych owiec
pokazuie się być Pafterzem z okiem pilnym, y z dozorem: dla uprzeymego affektu ku owcom,
wylewaiąc fwą dla nich dufzę pokazuie fię być z fercem wfpaniałym y pełnym miłości.“

gyvybę“]³⁶. Antrame pamokse trys palaimintojo Juozapato kaip ganytojo savybės apibūdinamos pasiremiant šv. Jono Auksaburnio komentaro Pirmajam laišku Timotiejui teiginiu (nuoroda: *hom[ilia] 10. in I. ad Tim[otheum]*). Arkivyskupui būdingos šviesos, angelo ir drąsaus bei tvirto žmogaus savybės:

Idcirco ille nos elegit, ut simus quasi Luminaria, ut velut Angeli cum hominibus versemur in terra, ut tanquam viri cum pueris agamus. Geras Kristaus kaimenės ganytojas kaip šviečianti planeta, kaip angelas tarp žmonių, kaip vyras ir tinkamas vaikų auklėtojas.³⁷

Šios savybės abiejuose pamoksluose išanalizuojamos atskirai.

Pamokslas apie šv. Augustiną taip pat dalijamas į tris dalis pasitelkiant moto iš Evangelijos pagal Matą: „Taip tešviečia ir jūsų šviesa žmonių akivaizdoje, kad jie matytų gerus jūsų darbus ir šlovintų jūsų tėvą danguje“ (Mt 5, 16). Pagal šią citatą Barščas šv. Augustiną prilygina skirtingų rūšių šviesai:

Pirmiausia šv. Augustinas yra šviesa, nukreipianti žmones atgailai, *lux coram hominibus* [„šviesa žmonių akivaizdoje“]. Antra, yra šviesa, [leidžianti] kiekvienam pamatyti gerus darbus, *lux ut videant opera bona* [„šviesa, kad matytų gerus jūsų darbus“]. Trečia, yra šviesa savo karštai tikinčia širdimi dėl Dievo šlovės, *lux, ut glorificent Patrem, qui in Caelis est* [„šviesa, kad šlovintų jūsų tėvą danguje“].³⁸

Laidotuvių pamokslas, sakytas laidojant vyskupą Ancutą, yra simbolinė Ancutų giminės herbo interpretacija, nors pamokse nėra jo vaizdo (apskritai pamokslas neturi pilno antraštinio lapo): „iš tamsaus kapo šviečia šlovingas jo gyvenimas herbo ženklais“³⁹. Ancutų herbo skyde pavaizduoti mėnulis,

³⁶ *Ibid*, l. A2r.

³⁷ *Ibid*, l. D2v–D3r. „Pasterz dobry trzody Chryftusowey jako światny Planeta, jako Anjoł miedzy ludźmi, jako Mąż poważny dozorca nad dziećmi.“

³⁸ [Jerzy Barszcz], *Kazanie o S. Augustynie doktorze Kościoła Bożego...*, l. A2v: „naprzod, że Augustyn S. jeft światłem na objaśnienie ludźi do S. pokuty, *lux coram hominibus*. Powtóre jeft światłem na przeyzrenie fię każdemu o na oglądanie dobrych uczynkow *luceat lux, ut videant opera bona*, na koniec ma być światło do chwały Oyca Niebiefkiego, *luceat lux, ut glorificent Patrem, qui in Caelis eft*.“

³⁹ [Jerzy Barszcz], *Kazanie ná pogrzebie Jaśnie Wielmożnego Imći Xiędza Macieja Jozefa Ancuty...*, l. A2v: „[Y] z ciemnego grobowca jaśniejie chwalebne życie jego przy Herbownych znakach.“

aštuonkampė žvaigždė ir į dangų sminganti strėlė. Pamokslininkas tikslingai pasirenka Šventojo Rašto citatas iš Siracido knygos ir pranašo Habakuko knygos (ne vieną kaip įprasta, o dvi), kuriose naudojami minėti herbo vaizdiniai: „Kaip aušros žvaigždė tarp debesų, / kaip šviečia savo laiku pilnatis / Ir kaip žiba saulė, / taip jis spindėjo Viešpaties šventovėje“ (Sir 50, 6–7) ir „vilyčios [t. y. strėlės] šviečia“ (Hab 3, 11). Barščas, pasitelkdamas žvaigždės, mėnulio ir strėlės vaizdinius, sudėlioja velionio vyskupo gyvenimą. „Aušros žvaigždė“ tampa ganytojiško gyvenimo pradžia, mėnulis atitinka gyvenimą nuo pradžios iki paskutinio jo ketvirčio, o saulė su savo spinduliais tarsi strėlėmis, tad ir herbo strėlė parodo laidotuvių dieną⁴⁰. Pamokslininko teigimu, šie visi ženklai tinka paaiškinti tolesnę kalbą:

Kadangi herbo žvaigždė parodo, kad šviesiausias infulatas nuo savo aušrinės žvaigždės pasirodė esąs vertas garbės pačiame vidurdienyje *in luce, quasi stella matutina* [„šviečia kaip aušrinė žvaigždė“]. Mėnulis atskleidžia, kaip prisipildė prieš Dievą didžių ir šventų nuopelnų *in luce, quasi luna plena in diebus* [„šviečia kaip pilnatis diena iš dienos“]. Strėlė atkreipia mūsų dėmesį, kad kiekvienas privalo siekti laimingos amžinybės *in luce sagittarum* [„šviečia strėlės“].⁴¹

Barščo erudicija atsiskleidžia plėtojant strėlės vaizdinį. Strėlė yra ne tik išganymo simbolis, artėjančios mirties nuoroda, t. y. „paskutinės gyvenimo valandos rodyklė“⁴², bet ir panegirinės eilės. Siekdamas sudominti, Barščas pacituoja poeto jėzuito Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus (Maciej Kazimierz Sarbiewski, 1595–1640) ištrauką iš odės Plocko vyskupui Stanislovui Lubienskiui (Stanisław Łubiński, 1573–1640)⁴³ apie lekiančią strėlę: „O kas susiję su herbo strėle, prisimenu šią pasaulyje garsaus tėvynės poeto mintį, *Sunt et novarum non vacuae mihi laudum pharetrae, sume reconditum o*

⁴⁰ *Ibid*, l. A2v–A3r.

⁴¹ *Ibid*, l. A3r: „Gwiazda bowiem Herbowna pokazuje, iż Jaśnie Wielmożny Infulat od tey Jutrzeńki fwojey godnym fię pokazał być w samym południu Honorow *in luce, quasi stella matutina*. Xiężyc remonftruje jako w pełni Swietnych y Świętych zafląg przed Bogiem zoftawał *in luce, quafi luna plena in diebus*. Strzała to nam wraża, iż ma każdy zmierzac do celu wieczności fzczeńśliwey *in luce sagittarum*.”

⁴² *Ibid*, l. Hr: „[J]ako index godzinny ofatnią życia fkazuje.“

⁴³ *Ode II. Ad Stanislaum Lubienski, episcopvm Plocensem Regni Poloniae senatorem*.

*suada telum*⁴⁴ [„Ir mano strėlinėse netrūksta naujų pašlovinimų. Ištrauk, o Svada, paslėptą strėlę“].⁴⁵ Pamokslininkas šią citatą pritaiko savo reikmėms, abstrakčią Mūzą pakeisdamas konkrečia įtaigumo, iškalbos deive Svada, ir plačiau nekommentuoja. Nors Sarbievijaus odės eilutėse yra paslėptas „aštrus“ konceptas, nes Mūza tarsi sutapatinama su lanku, ir iš jos laidomos strėlės, t. y. panegirinės eilės⁴⁶, Barščas pastraipą užbaigia atskridusios herbo strėlės su užrašu *Vale et Vive Deo, Ecclesiae et Patriae* [„Sudie ir gyvenk Dievui, Bažnyčiai ir Tėvynei“] vaizdiniu⁴⁷.

Pamokslas, skirtas paminėti Vilniaus katedros prepozito Piotro Palubinskio 50 metų kunigavimą, yra dalijamas į dvi dalis – šio dvasininko gyvenimas atskleidžiamas parodant prabėgusias jo „šventas“ ir „šventines“ dienas. Švenčiant šio dvasininko primicijų dienos jubiliejų, pamokslininkas siekia šiandieną parodyti kaip dvi dienas: „*Una dies facta est quasi duo*, teigia Dievo žodis [Sir 46, 5: „Viena diena yra kaip dvi“]. Kad parodyčiau šventas ir šventines dienas: šventas dienas su Dievo garbe dėl garbingojo prepozito primicijų aukos; šventines dienas su didžia šlove dėl jo paties.“⁴⁸ Šventinė primicijų jubiliejaus diena tampa akstinu plėtoti laiko tematiką. Šiuo tikslu pasirinkta ir pradžios citata iš Evangelijos pagal Luką „praslinko dienos“ (Lk 2, 21: *consummati sunt dies*). Baroko epochoje žmogus intensyviau, dramatiškiau išgyveno laikinumą, nepastovumą, staigų išnykimą. Nors pamokslininkas kviečia džiaugtis, nes šventai gyvenantys Dievo šlovei turės ilgą gyvenimą, tačiau pamokslas įreminamas apgailėstavimais dėl prabėgančio laiko. Pradžioje šis skundas tradiciškai stiprinamas citatomis iš Jobo, Psalmių knygų:

Jau praėjo, nuplaukė, nuskrido praeitų 1724 metų dienos: paliko mus mūsų ne mūsų dienos, greitojo pasiuntinio praeinančios dienos: *Dies mei velociores fuerunt*

⁴⁴ „Sunt et novarum non vacuae mihi / Laudum pharetrae. Proma reconditum, / O Musa, telum“ [„Ir mano strėlinėse netrūksta naujų pašlovinimų. Ištrauk, o Mūza, paslėptą strėlę“] (Sarb. *Lyr.* IV, 2, 1–3). Vertė dr. Ona Dilytė-Čiurinskienė.

⁴⁵ [Jerzy Barszcz], *op. cit.*, l. D3v: „Co fę zaš tkanie Herbowney Strzały przypominam ow koncept fławnego w świecie z tey Oyczyzny Rymopisa, *funt & novarum non vacuae mihi laudum pharetrae, fume reconditum o svada telum*. *Sarbievius.“

⁴⁶ Už pateiktą komentarą dėkoju dr. Onai Dilytei-Čiurinskienei.

⁴⁷ [Jerzy Barszcz], *op. cit.*, l. D3v.

⁴⁸ [Jerzy Barszcz], *Nowe lato...*, l. B2r-v: „*Una dies facta est quasi duo*, mōwi litera Bofka. Abym pokazał dni Święte y świetne: dni święte z Bofką chwałą, dla prymicyalny ofiary Nayprzewielebnieyszego Prałata: dni świetne, z wielką fławą, dla godności jego Ofoby.“

cursor, skundžiasi ligonis [Job 9, 25: „Mano dienos buvo greitesnės už bėgėją“]. [...] ne vienam tuštybėse išnyko akimirkos, *defecerunt in vanitate dies* [Ps 77 (78), 33: „Ir greitai jis sunaikino jų dienas“], ir tos pačios akimirkos dūmais buvo apdengtos, *defecerunt sicut fumus dies meis* [Ps 101 (102), 4: „Nes mano dienos nyksta kaip dūmai“], gailėjosi karalius ir pranašas Dovydas. [...] Juk tu matai, kad su laikiniais metais amžinas nebūsi. [...] Neguodžia mūsų laikinos dienos, nes greitai prabėga, *Consummati sunt dies*.⁴⁹

Pabaigoje apgailestaujant dėl prabėgusių dienų, dėl neišvengiamai artėjančios mirties pasitelkiama ir Horacijaus citata:

O mūsų metai, mūsų dienos, mūsų mėnesiai, o kaip nelauktai baigiasi! *Deficiunt* [„sunnyksta“], nutrūksta, dingsta, praeina! *Horat[ius] Truditur dies die, novaeque pergunt interire lunae* [„Dieną stumia taip diena, / mėnulis nuolat vėl pasens-ta jaunas“⁵⁰]. [...] Mūsų dienos [spindint] baltaveidei rytinei žvaigždei ir tekant saulei jau praneša apie greitą gyvenimo saulėlydį! [...] Mūsų laikai su sparnuota klepsidra⁵¹ ir dalgiu; tuo išgalastu dalgiu pakerta mūsų žydinčius metus: *flores apparuerunt in terra nostra, tempus putationis advenit* [Gg 2, 12: „Mūsų žemėje pasirodė gėlės; / atėjo metas karpyti“]. Šios klepsidros smėliu mums kapus barsto, ir tie pelenai primena: *in pulverem reverteris* [Pr 3, 19: „dulke vėl pavirsi“].⁵²

⁴⁹ *Ibid.*, l. A4r–v: „Juž dni Roku przefzłego 1724. ufzły, upłynęły, uleciały: odbiegły nas dni nafze nie nasfze, dni gońca wiatronogiego przechodzące: *Dies mei velociores fuerunt curfore*: żali fię Pacyent *S. Iob* c. 9 v. 25. [...] nie jedniemu w prożnościach zniknęły chwile, *defecerunt in vanitate dies. Pfalm: 77. V. 3tio*. Y też fame chwile dymem okopcone zoftały, *defecerunt ficut fumus dies mei*, ubolewał Król y Prorok Dawid. Pf: 101 v. 4to. [...] Juž tu widzę, przy znikomych latach nie wiekować. [...] Nie ćiefzą nas dni doczefne, bo w krótce przemijają, *Consummati sunt dies*.“

⁵⁰ Horatius, *Carmen*, II, 18, vertė Henrikas Zabulis, žr. Horacijus, *op. cit.*, p. 108.

⁵¹ Klepsidra (gr. Klepsydra) – vandens laikrodis, matuojantis laiko trukmę pagal tekančio skysčio kiekį.

⁵² [Jerzy Barszcz], *op. cit.*, l. E2r–v: „A nafze lata, nafze dni, nafze miešiące, o jako niespodzianie uftają! *Deficiunt*, rwą fię, giną, przemijają! *Horat: Truditur dies die, novaeq[ue] pergunt interire lunae*. [...] Dni nafze przy jafnolitey zorzy, y wfchodzie, o prętkim zachodzie znać dają życia! [...] Czafy nafze z fkrzydlaftą klepfydrą, y kofą: tąż wywecowaną kofą, kwitnące nam lata podćinają: *flores apparuerunt in terra noftra, tempus putationis advenit. Cant. 2. cap. 12*. Tey klepfydry piafkciem mogiły nam fypią, y ow popielec wfpominają: *in pulverem reverteris*!“

Šiame pamoksle žodis „diena“ yra viso teksto leitmotyvas ir struktūruojantis elementas. Viena iš XVII–XVIII a. tekstų komponavimo priemonių tampa ir koncepto kūrimas, kai pasitelkiant vieną žodį ar atskirą sakinį (labai dažnai iš Šventojo Rašto) galima išplėtoti įvairių traktuočių, atrasti skirtingų reikšmių ir atskleisti „nedarnos darną“⁵³. Labai dažnai tas vienas žodis būdavo paimamas ir be konteksto⁵⁴. Barščo pamoksle, skirtame paminėti Palubinskio kunigavimo jubiliejų, į laiko temos variacijas įsilieja Palubinskio herbo, esančio pamokslo pradžioje, skydo figūra erelis. Erelis barokinėje emblematikoje buvo ypač populiarus ir labai įvairiai interpretuojamas. Šiuo atveju jis suvokiamas kaip amžinybės simbolis, tai atskleidžia pirmasis herbo eilėraštis ir jo išnaša: „Su nauja vasara aplenkia erelis naują amžių, / Nes erelio metai [išnaša: „pasak Plinijaus⁵⁵, ereliai gyvena iki dviejų šimtų metų“] tau dangų nulemia.“⁵⁶ Antrame herbo eilėraštyje pasitelkiamas romėnų laiko dievas Saturnas, nustatantis šventinių dienų skaičių: „Tad iš Dangaus turi šventas dienas šią naują vasarą, / o šventinių dienų pakanka auksinio Saturno dėka.“⁵⁷ Laidotuvių pamoksle, sakytame laidojant Bžostovskį, pasitelkiama ta pati Plinijaus citata apie erelio amžių, o velionis prilyginamas iš mirties pelenų atgimstančiam feniksui ir greitai į dangų skrendančiam ereliui, tuo siekiant parodyti pasiektą amžinybę⁵⁸. Palubinskiui skirto pamokslo pabaigoje parodoma „nedarnos darną“ – prabėgančios dienos nesibaigia, jos Dievo akivaizdoje tampa amžinos⁵⁹.

Koncepto teorija neatsiejama ir nuo žodžių žaismo. Barščas žaidžia panašiai skambančiais žodžiais „šviety“ ir „švietny“ siekdamas sudominti savo adresatą, padaryti jam įspūdį. Laidotuvių pamoksle, sakytame laidojant vyskupą Ancutą, sužaisdamas panašiai skambančiais žodžiais, Barščas „šmaikš-

⁵³ Vienu iš pagrindinių koncepto teorijos kūrėjų laikomas jėzuitas, poetas, pamokslininkas Motiejus Kazimieras Sarbievijus (1595–1640), šią teoriją apibendrinęs savo veikle *Apie aštrų ir šmaikštų stilių, arba Seneka ir Marcialis (De acuto et arguto, sive Seneca et Martialis)*.

⁵⁴ Wiesław Pawlak, *Koncept w polskich kazaniach barokowych*, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2005, p. 132–144.

⁵⁵ Plinijus Vyresnysis (23–79 po Kr.) – romėnų rašytojas, filosofas.

⁵⁶ [Jerzy Barszcz], *op. cit.*, l. Av: „Nowy wiek, z nowym latem Orzeł ominuje / Gdyż Orle lata* [Orłowie do dwu fet lat żyja podług Pliniufza] Tobie Niebo deptynuje.“

⁵⁷ *Ibid.*, l. Av: „Więc od Nieba dni święte, mafz w tym lećie nowym, / A Dni świetne, wyfarczą złotym Saturnowym.“

⁵⁸ [Jerzy Barszcz], *Strzęmię nieśmiertelney sławy, ná terenie smiertelności...*, l. Gr.

⁵⁹ Žr. [Jerzy Barszcz], *Nowe lato...*, l. Fr–v.

čiai“ nusako netikėtą vyskupo mirtį. Pamokslininkas Apaštalų darbų citatoje (Apd 1, 26) „Tada metė burtus, ir burtas krito Motiejui“ (*Et dederunt sortes eis, et cecidit sors super Mathiam*) vieną iš dviejų naudojamų žodžių „sors“ (liet. „burtas“) pakeičia žodžiu „mors“ (liet. „mirtis“) ir sukuria naują prasmę, nustebindamas savo klausytoją: „*cecidit sors et mors super Mathiam*“ [„burtas ir mirtis krito Motiejui“]⁶⁰. Netikėtumą suteikia ir sutampantis vardas Motiejus. To meto pamokslininkai mėgo nuo Viduramžių gaju papročiu pasigilinti ir į žodžio etimologiją, „atrastomis“ reikšmėmis siekdami sudominti klausytojus. Pasiremdamas prancūzų katalikų kardinolo Hugono iš Sen Šero (Hugo de Sancto Caro, apie 1190 – 1263) ir vokiečių teologo dominikono Ludolfo iš Saksonijos (Ludolf von Sachsen, apie 1300 – 1377) veikalais, Barščas sumaniai paaiškina vienuolių jėzuitų pavadinimą: „Kardinolo Hugono⁶¹ ir taip pat šlovingo šventumu Ludolfo iš Saksonijos⁶² manymu, kaip teisingai tikintieji šiame pasaulyje per šv. Krikštą, įsteigtą Kristaus, vadinasi krikščionimis, taip danguje nuo vardo „Jėzus“ bus vadinami jėzuitais.“⁶³

Dar vienas svarbus struktūrinis pamokslo elementas yra *exemplum* – pavyzdys, citata, sentencija, pamokanti istorija⁶⁴ – pasitelkiamas dažniausiai kaip argumentavimo priemonė. Svarbiausias pavyzdžių tikslas – pamokyti, tačiau neatmetamas ir emocinis poveikis adresatui. Baroko retorikos vadovėliuose kaip svarbiausias temų, pavyzdžių, inspiracijų šaltinis nurodomas Šventasis Raštas⁶⁵, tačiau pasitelkti ir Antikos autoriai, Bažnyčios Tėvai, taip

⁶⁰ [Jerzy Barszcz], *Kazanie ná pogrzebie Jaśnie Wielmożnego Imći Xiędza Macieja Jozefa Ancuty...*, l. Dr-v.

⁶¹ Nuoroda: *in c. 2. Apoc.* Tai yra veikalas *Expositio super Apocalysim*, sk. 2.

⁶² Nuoroda: *de vita Christi part. I cap. 10. De Circumcisione.* Tai yra veikalas *Vita Jesu Christi*, d. 1, sk. 10.

⁶³ [Jerzy Barszcz], *Nowe lato...*, l. B4v: „Jeft zdanie Hugona Kardynała *in c. 2. Apoc. y* oraz sławnego w Świętobliwości Kartuzyana Ludolfa a Saxonía *de vita Christi part. I. cap. 10 de Circumcisione*: Iz ludzie prawowierni, jako na tym świecie od Chrztu świętego, przez CHRYSYUSA uftawionego, nazywają fię Chrześcíanami, tak w niebie od Imienia JEZUS będą nazwani Jezuitami, *Sicut hic per gratiam baptifmalem a Chrifto dicuntur Chriftiani, sic in caelefti gloria, JESU dicemur JESUITÆ.*“

⁶⁴ Tadeusz Bieńkowski, „Antyk – Biblia – literatura: antyczne i biblijne inspiracje oraz symbole“; in: *Problemy literatury staropolskiej*, , praca zbiorowa pod redakcją Janusza Pelca, (*Seria pierwsza*), Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1972, p. 309; Teresa Szostek, *Exemplum w polskim Średniowieczu*, Warszawa: Instytut Badań Literackich, 1997, p. 7–17.

⁶⁵ *Ibid.*, p. 343.

pat XVI–XVII a. kūrėjai. Šalia teorijos ir praktikos buvo svarbi erudicija – kitų autorių skaitymas, jų citatų ar frazių išsirinkimas bei mokymasis atmintinai⁶⁶. Nors Barščo pamokslai pavyzdžių gausa ir įvairove neprilygsta XVII a. pirmosios pusės pamokslams, tačiau naudoti įvairūs pavyzdžiai liudija plačią pamokslininko erudiciją.

Barščas, svarstydamas šventų ir šventinių dienų konceptą, kaip argumentą pasitelkia ir kasdienę istoriją, galinčią adresatui suprantamiau paaiškinti skirtumą tarp šių dviejų dienų rūšių. Čekų pedagogo rašytojo Jano Amoso Komenský'io (Comenius, 1592–1670) ir prancūzų poeto Jeano de Sponde (1557–1595) liudijimais⁶⁷, Prancūzijos karaliaus Liudviko XI rūmuose 1483 m. dienas skaičiavo gydytojas Jakobas Cocterijus⁶⁸. Karalius už šio gydytojo pastangas pratęsti jo gyvenimo dienas kiekvieną mėnesį mokėjo dešimt tūkstančių auksinų. Tad per vienus metus šis gydytojas gavo šimtą dvidešimt tūkstančių šių monetų. Barščas pateikia netikėtai pamokantį šios istorijos moralą dar pasitelkdamas citatą iš romėnų poeto Klaudijaus Klaudijano (Claudius Claudianus, apie 370 – po 408) veikalą *Panegyricus dictus Olybrio et Probino consulibus* (*Panegirika, skirta konsulams Olibrijui ir Probinui*, eil. 42–43):

Šie metai tam gydytojui buvo turtingi, tačiau tikėtina skurdūs dorybės: dienos buvo šventinės dėl tokios didelės auksinų sumos, bet taip pat ir tamsios, jei tie turtai nuėjo į tamsų požemį, *Divitias nigrantibus abdidit antris, [et] tenebris damnavit opes. Claud[ianus]*, jei tas gydytojas gailėjo išmaldos dėl savo šykštumo.⁶⁹

Pamoksle apie palaimintą Juozapatą Barščas pasiremia istoriko Alberto Kojalavičiaus-Vijūko (1609–1677) veikalu *Miscellanea rerum ad statum*

⁶⁶ Žr.: Živilė Nedzinskaitė, Darius Antanavičius, „Įvadas“, p. XLIII; Živilė Nedzinskaitė, *Tepaliks kiekvienas šlovę po savęs... Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus poetikos ir poezijos recepcija XVII–XVIII amžiaus LDK jėzuitų edukacijos sistemoje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 139.

⁶⁷ [Jerzy Barszcz], *op. cit.*, l. D2v–D3r: „za świadectwem Kōminiufza y Spondana.“

⁶⁸ Asmenybė neišaiškinta.

⁶⁹ Jerzy Barszcz, *op. cit.*, l. D2v–D3r: „Rok to był bogaty onemu medykowi, ale podobno ubogi w cnotę: dni były świetne od tak wielkiey fummy złota, ale oraz y ciemne, jeśli te fkarby w ciemne pofzły lochy, *Divitias nigrantibus abdidit antris & tenebris damnavit opes. Claud.* Jeśli w fkepftwie fwoim ten medyk żałował mendykowi.“

Ecclesiasticum in Magno Lituaniae Ducatu pertinentium (*Įvairenybės apie Bažnyčios būklę Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, 1650)⁷⁰ ir papasakoja istoriją apie tris Vilniaus kankinius, buvusius didžiojo kunigaikščio Algirdo dvariškius, vadintus Kukliu, Migliu ir Nižyla, kurie buvo žiauriai nukankinti dėl tikėjimo. Šia istorija kartu atskleidžiama ir Švč. Trejybės cerkvės įkūrimas bei unitų tikėjimo raida⁷¹.

Barščo pamoksluose, kaip ir kituose Baroko proginiuose pamoksluose, gausu stebuklinių pavyzdžių. Daugiausia jų yra pamoksle apie palaimintą Juozapatą. Barščas mini realius neseniai gyvenusius asmenis – šio palaimintojo atliktų stebuklų liudytojus. Antrą pamokslą Barščas pradeda istorija, atsitikusia jėzuitui Kazimierui Kojalavičiui-Vijūkui (1617–1674). Jis turėjo sakyti iškilmingą pamokslą, skirtą Juozapatui Kuncevičiui, tačiau netikėtai susirgo. Pasiguodus Dievui, kad be galo svarbu sakyti šia proga pamokslą, karščiaivimas atslūgo, atsirado tiek jėgų, kad Kojalavičius net visą valandą pamokslavo bažnyčioje⁷². Pamoksle pasakojama, kaip Lietuvos didysis etmonas, Vilniaus vaivada Povilas Jonas Sapiega (1609–1665) 1660 m. kartu su Kijevo vaivada Stefanu Čarnekiu (Stefan Czarniecki, 1599–1665) kare su Maskva atsilaikė prieš 24 tūkstančių kariuomenę su 8 tūkstančiais karių, šaukdami „Palaimintas Juozapatas!“ Tame mūšyje žuvo 14 tūkstančių priešų⁷³. Barščas pateikia istoriją, kaip palaimintasis Juozapatas padėjo pasveikti Polocko kašteliono Krzysztofo Pokolińskio žmonai Marynai Wojnianskai (Vainaitėi), kurios delnai ir pirštai buvo pažeisti vėžio. Tad ji, negalėdama prisiliesti prie palaimintojo Juozapato kūno, palietė savo ligotais pirštais akmenį, kuris bedievių buvo jam pririštas prie kaklo, ir staiga pamatė pasveikusias rankas⁷⁴. Palaimintojo Juozapato dėka išsigelbėjo ir Polocko kolegijos rektorius Stanisławas Kosińskis, skendęs upėje su vežimu ir arkliais⁷⁵. Tokio pobūdžio *exempla* siekta paveikti adresatą įtikėti, paskatinti jo pamaldumą, bet kartu ir labiau sudominti, pailengvinti teologinio teksto klausymą ar skaitymą.

⁷⁰ Albertas Kojalavičius-Vijūkas, *Lietuvos istorijos įvairenybės*, d. 2, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 34–37.

⁷¹ [Jerzy Barszcz], *Kazanie o błogosławionym Jozafacie...*, l. Br–v.

⁷² *Ibid*, l. Dr.

⁷³ *Ibid*, l. C3r–v.

⁷⁴ *Ibid*, l. B4r–v.

⁷⁵ *Ibid*, l. Dv.

Barščo proginiai pamokslai atskleidžia jį kaip puikiai įvaldžiusį retorikos reikalavimus ir jų besilaikantį pamokslininką. Visuose pamoksluose svarbiausia yra tikslingai pasirinkta Šventojo Rašto citata, pagal kurią į tris dalis struktūruojamas aptariamo asmens gyvenimas ar jam būdingos savybės bei dorybės. Vienintelis pamokslas, sakytas prepozito Petro Palubinskio 50 metų kunigavimo proga, dalijamas į dvi dalis. Paminėtina, kad laidotuvių pamoksluose tradiciškai dar išskiriamos trys Antikos laidotuvių kalboms būdingos dalys. Barščo kuriami konceptai, žaidimas panašios reikšmės žodžiais, įvairūs *exempla* iš Šventojo Rašto, Bažnyčios Tėvų, Antikos rašytojų ir amžininkų veikalų atskleidžia didelę šio pamokslininko erudiciją. Pamokslai yra skirti išsilavinusiam adresatui, išmanančiam retorinius kanonus ir dėl to galinčiam perprasti autoriaus sumanymą ir patirti atpažinimo džiaugsmą. Barščo dėmesys žodžiui ir jo reikšmei atskleidžia siekį ne tik mokyti savo adresatą, bet jį ir džiuginti bei jaudinti.

TIKINČIOJO PAVEIKSLAS

Kiekvienas Barščo pamokslų yra tarsi trumpa žmogaus biografija. Laidotuvių kalbos (*oratio funebris*) dažnai laikytinos pirmosiomis biografijomis⁷⁶. Pamokslininkas pateikia gana daug realių detalių, faktų. Laidotuvių pamoksle, sakytame laidojant Bžostovskį, nurodoma labai tiksli informacija apie velionį: jis gyveno 78 metus ir 3 mėnesius, kaip dvasininkas pragyveno 61 metus, kaip kunigas – 56 metus, kaip Smolensko vyskupas – 2 metus, o kaip Vilniaus vyskupas – 36 metus⁷⁷. Istoriniai faktai pasitelkiami ir pamoksle apie palaimintą Juozapatą. Visgi tikinčiojo paveikslas, nepaisant biografinių detalių, nors ir sukuriančių realumo, įtikinamumo įspūdį, konstruojamas pagal tam tikrą modelį. Teologas Kazimieras Jonas Vaišnoravičius (Kazimierz Jan Wojsznarowicz, apie 1620–1677) pavyzdinių pamokslų rinkinyje *Sumanus oratorius* konkrečiai nurodo punktus, kaip reikėtų sakyti vyskupui skirtą pamokslą: prisiminti giminės darbus, pristatyti patį vyskupą, nurodyti jo dorybes ir darbus⁷⁸.

⁷⁶ Žr. Mintautas Čiurinskas, *XVI–XVII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės biografistika*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 93.

⁷⁷ [Jerzy Barszcz], *Strzęmię nieśmiertelney sławy, ná terenie śmiertelności...*, B4v–Cr.

⁷⁸ Kazimierz Jan Wojsznarowicz, *Orator polityczny rożnym aktom pogrzebowym służący*, w Wilnie: [Druk. Akad. Soc. Jesu], 1644, p. 52–54.

Barščo pamokslų herojai yra dvasininkai, tad jų vaizdavimas yra panašus – daugiausia dėmesio skiriama išskirtiniam pamaldumui, ypatingoms dorybėms ir nuveiktiems darbams. Šiuo aspektu išskirtini šventųjų paveikslai (pal. Juozapato ir šv. Augustino). Pasak istoriko Johano Huizingos, nepaisant skirtingų epochų, jie nesiskiria jokių esminių bruožų: „tai vis – didieji liepsningo žodžio ir žaizdre nukaltų darbų šventieji.“⁷⁹ Šv. Augustinas, paklaustas Dievo, kaip jį myli, atsakė: „kad visi mano kūno kauliukai būtų lempomis, kad visas kraujas mano kūne ir gyslose iki paskutinio lašelio pasikeistų į brangų balzamą, norėčiau būti degančiu žibintu dėl tavo garbės.“⁸⁰

Pamoksle apie šv. Augustiną įvardijama teisingo krikščioniško gyvenimo esmė:

Įsakyta žmonėms žemėje siekti šviesos, nurodyta ir pati šviesos forma. [...] Tris nurodytos šviesos sąlygas pateikė Išganytojas, pirmiausia šviesa turi būti žmonėms, *lux coram hominibus* [„šviesa žmonių akivaizdoje“], paskui turi būti šviesa pastebėti gerus darbus, *luceat lux, ut videant opera bona* [„tešviečia šviesa, kad matytų gerus jūsų darbus“], pagaliau turi būti šviesa šlovinti Dangaus tėvą, *luceat lux, ut glorificent Patre, qui in Caelis est* [„tešviečia šviesa, kad šlovintų jūsų tėvą danguje“].⁸¹

Laidotuvių pamoksle, sakytame laidojant vyskupą Ancutą, gyvenimo esmė nusakoma pasiremiant ir šv. Augustinu, ir Šventuoju Raštu (Rd 3, 12⁸²): „Tokiū būdu kiekvienas žmogus turi būti Dangaus tikslas ir baigmė, *tanquam signum ad sagittam* [„tarsi taikinyš strėlei“]. Turi būti ir Dangus tikslas, turi būti kiekvienam žmogui baigmė. Tadgi kur turime kreipti savo gyvenimą? Ar ne į Dangaus kraštą? Ar ne iki laimingos amžinybės?“⁸³

⁷⁹ Johan Huizinga, *Viduramžių ruduo: Studija apie keturiolikto ir penkiolikto šimtmečio gyvenimą ir mąstyseną Prancūzijoje ir Nyderlanduose*, iš nyderlandų kalbos vertė Antanas Gailius, Vilnius: Amžius, 1996, p. 227.

⁸⁰ [Jerzy Barszcz], *Kazanie o S. Augustynie doktorze Kościoła Bożego...*, l. C2v: „gdyby prawi wŹytkie ciała mego kosteczki były lampami, gdyby wŹyotka krew ciełe moim y w żyłach aż do ofatniey kropelki zamienila fię w drogi balsam, chciałbym tak żywym być kagańcem dla czci twojej.“

⁸¹ *Ibid.*, l. Ar–A2r: „Trzy okoliczności przykazanego światła położył Zbawiciel, na przod że ma być światło do ludzi *lux coram hominibus*, potym ma być światło na oglądanie dobrych uczynkow *luceat lux, ut videant opera bona*, na koniec ma być światło do chwały Oyca Niebieskiego, *luceat lux, ut glorificent Patrem, qui in Caelis est*.“

⁸² Jeremiafz Prorok *Thren.* 3.w.12. *Posuit me tanquam signum ad sagittam* („Ir padarė iš manęs tarsi taikinį vilyčiai“).

⁸³ [Jerzy Barszcz], *Kazanie ná pogrzebie Jaśnie Wielmożnego Imći Xiędza Macieja Jozefa Ancuty...*, l. C3v. „[K]ażdy człowiek ma być celem y metą Niebu, *tanquam fignum ad sagittam*.

Krikščioniškas gyvenimas apibendrintai suvokiamas kaip dorybių siekimas. Pamokslų veikėjai dvasininkai pasitelkiami kaip teisingo krikščioniško gyvenimo pavyzdžiai. Vyskupo Ancutos dorybės atskleidžiamos žvaigždės su šviečiančiais šešiais spinduliais vaizdiniu (pamoksle minima, kad tokį paveikslą nurodė nupiešti senatorius). Kartu šios dorybės atskleidžia idealaus dvasininko sampratą:

Šviečia jo žvaigždės spindulys kaip derlinga varpa *utilitate* [„naudingumu“], nes [vyskupas] niekam duonos ir grūdų negailėjo [...]. Tos žvaigždės spindulys švietė kaip raktas *aequitate* [„teisingumu“] [skirtu] užrakinti vartus tėvynės piliečiams nuo kalvinistų ir liuteronų klaidų, o atverti Dangaus vartus [...], švietė kaip rankos ir veiklos spindulys *actione* [„darbu“], nes kad iš tikrųjų daug nudirbo Dievo šlovei, visiems akivaizdu [...]. Švietė karūnuotos galvos spinduliu *dignatione* [„garbe“], nes greitai šalia Vilniaus sufragano jis pasipuošė Misiopolio [titulinio vyskupo] mitra [...]. Švietė žvaigždės spinduliu kaip deganti žvakė *pietate* [„pamaldumu“], nes [...] niekada nepraleido jokių suplikacijų⁸⁴, visada buvo iš tikrųjų pirmasis bažnyčioje, o prie skirtingų koplyčių ir altorių vėsino uoliai dvasią *pietate*. Švietė gėlės spinduliu *odore bonae famae* [„gero vardo kvapu“], nekeldamas jokių pasipiktinimų, nuošalus nuo visų pavojingų pokalbių, sekė savo protėviu šioje šviesiojoje kapituloje Jo Šviesybe Gotardu Jonu Tyzenhauzu⁸⁵, Smolensko vyskupu ir Vilniaus vyskupu sufraganu.⁸⁶

Ma być y Niebo celem, ma być metą każdemu człowiekowi; dokądże bowiem dokąd mamy nafze kierować życie? Jezeli nie w kray Nieba? Jezeli nie do terminu fzcześliwey wieczności?“

⁸⁴ Suplikacija (lot. *supplicatio* – viešas maldavimas) – katalikų liturgijoje vieša maldaujamojo pobūdžio atgailavimo ar padėkos giesmė (prieiga internete: <https://www.vle.lt/Straipsnis/suplikacija-90763>).

⁸⁵ Gotardas Jonas Tyzenhauzas (Gothard Jan Tyzenhauz, ?–1669). Žr. Visuotinė lietuvių enciklopedija, prieiga internete: <https://www.vle.lt/Straipsnis/Gotardas-Jonas-Tyzenhauzas-95961>

⁸⁶ Žr. [Jerzy Barszcz], *Kazanie ná pogrzebie Jaśnie Wielmożnego Imci Xiędza Macieja Jozefa Ancuty...*, l. B2r – B4r: „Swiecił promień Gwiazdy Jego jako kłos buyny *utilitate*, bo ziarna y chleba żadnemu nie żałował, [...]. Swiecił promień teyże Gwiazdy jako klucz *aequitate* na zamknięcie wrot obywatelom tey oyczyzny do błędow kalwińskich y luterfskich, a na otwarćie bram Niebiefskich [...], świecił promieniem ręki i działania, *actione* bo jak wiele ku Bofkiey chwale podeymował pracy wżyfłtkim jawno. [...] Swiecił promieniem Ukoronowaney Głowy *dignatione*, bo fkoró przy Suffraganii Wileńfkiey Miffiopolitańfka go przyozdobiła Mitra. [...] Swiecił promieniem Gwiazdy jako zapaloney świecy *pietate*, [...] iż nigdy żadnych nie opuścił fupplikacyi, iż zawfze był prawie pierwfzym do Kościoła, a przy rożnych tu Kaplicach y Altariach, gorliwego chłodził Ducha *pietate*. Swiecił promieniem KwieciŃnym *odore bonae famae*, żadnego z siebie nie dając zgorfzenia, od wfzelkiey niebefpieczney oddalony

Bžostovskis taip pat atskleidžiamas kaip išskirtinis ganytojas ir vyskupas, gyvenęs tik dėl Dievo šlovės: „negailėjo nei turtų, nei pinigų, sėkmės, rūpesčių ir pačios sveikatos. Ką tiksliai žinome apie Dovydą, tą viską matome išėjusiame pas Dievą mūsų maloningajame ganytojyje: nes visa atidavė dėl Dievo namų šlovės ir savo avidės statybos.“⁸⁷ Katafalkas ir gedulingas sostas tampa priemone aptarti velionio dorybes, nes katafalko keturios statulos vaizduoja keturis įvairių laikotarpių skirtingų šalių valdovus Konstantinus, pasižymėjusius išskirtinėmis dorybėmis, kurias galima priskirti ir velioniui⁸⁸. Bžostovskis net prilyginamas šv. Kazimierui, kuris Vilniaus katedroje esančiame paveiksle vaizduojamas trirankis⁸⁹.

Pamoksle apie šv. Augustiną šio šventojo gyvenimas leidžia pamokslininkui įtikinamiau atskleisti nuodėmės baisumą, akcentuoti atgailos svarbą ir galimybę pasiekti šventumą: „Pakilo iš nuodėmių didysis Augustinas, šviesdamas kiekvienam savo pavyzdžiu, o man, nuodėmingam, kalbėdamas savo gyvenimu.“⁹⁰ Pamokslininkas pateikia labai barokišką nusidėjusių žmonių, visuomenės vaizdą: „Apsirenk, kaip nori, tavo pseudoišminčiaus vilko poelgiai avies kailyje, pasaldyk iš viršaus savo pykčio tulžį skaniu kanaru⁹¹, paslėpk savo sąžinės supūliavusius syvus apgaulingu šilku, vis tiek viskas bus matyti Dievui tavo amžinai nešlovei, amžinai gėdai, *Venit ad lucem, ut manifestentur opera ejus, quia in Deo sunt facta*“ [Jn 3, 21: „[T]as eina į šviesą, kad išryškėtų, jog jo darbai atlikti Dieve].“⁹² Pamokslo pabaigoje nuskamba gėsmingas

konwerfacyi, nafladował przodka fwego w tey Prześwietney Kapitule J[ego] W[ielmożnego] Gottarda Jana Tyzenhauza Biskupa Smoleńckiego, y Suffragana Wileńckiego.“

⁸⁷ [Jerzy Barszcz], *Strzęmię nieśmiertelney sławy, ná terenie smiertelności...*, l. Dr–v: „Nie żałował na to fkarbow, kofztu, fortuny, ftarania, y famego zdrowia. Co o Dawidzie mamy z litery Bofkicy, to w Jaśnie Wielm[oznie] w Bogu zefzłym Pafterzu Nafzym wfzytko widziemy: wfzytek fię bowiem wydał na ozdobę Chwały Domow Bofkich, y zbudowanie fwy owczarni!“

⁸⁸ *Ibid*, l. E2r.

⁸⁹ *Ibid*, l. D2r–v.

⁹⁰ [Jerzy Barszcz], *Kazanie o S. Augustynie doktorze Kościoła Bożego...*, l. B2r: „Powftał z grzechow wielki Auguftyn przyświecając każdemu w tey mierze fwym przykładem, a to mowiąc fwym życiem do mnie grzefnego.“

⁹¹ Ispaniško vyno rūšis.

⁹² [Jerzy Barszcz], *op. cit.*, l. B3r–v: „Przyodziewayże jako chcefz pfeudo-polityku wilcze poftępkę twoję w owczą fkorę, ofładzay powierzchu żołąć złości twoich delikatnym kanarem, pokryway śluz zropiały fumnienia twego pozornym jedwabiem, wfzytko to jednak da fię widzieć jawnie przed Bogiem, na twoję wieczne pohańbienie, wiecznie pofromocienie, *Venit ad lucem, ut manifestentur opera ejus, quia in DEO sunt facta*.“

perspėjimas nenusidėti: „jei neatgailausite, visi be išimties žūsitate. Žuvo neatgailaujantys staigia ir baisia mirtimi dėl savo mirtinų nuodėmių.“⁹³ Barščas perfrazuoja Evangelijos pagal Luką citatą (Lk 13, 5) ir šį pamokymą sustiprina pasakojimu iš Švedijos Karalystės globėjų istorijos apie vyskupą šv. Zygfriidą. Švedijoje jam skelbiant Dievo žodį, stabmeldžiai nužudė tris jo sūnus ir įmetė į ežerą. Melsdamasis naktį prie to ežero, Zygfridas išvydo savo sūnų galvas ir verkdamas ištarė: „Dievas atkeršys.“ Į tuos žodžius viena galva atsakė: „Atkeršys“, kita galva paklausė: „Kada?“, o trečia atsakė: „Sūnuose ir palikuonyse.“ Šia istorija atskleidžiamas neišvengiamas Dievo atlygis, kerštas už mirtinas nuodėmes⁹⁴.

Viena svarbiausių dorybių yra pamaldumas, atsidavimas Dievui, tačiau kitaip negu XVII a. pirmosios pusės pamoksluose, jis praktiškai nebereiškiamas kūniškais ženklais: kūno marinimu, plakimusi, nuolatinu klūpėjimu, prastų rūbų vilkėjimu ir pan. Vieninteliame pamoksle apie palaimintą Juozapatą, siekiant pabrėžti jo šventumą, atskleidžiamas jau nuo jaunų dienų jam būdingas ypatingas, pasak Huizingos, nuostabus pamaldumas, dėl kurio ir tampama šventaisiais⁹⁵:

Dar savo vienuoliško gyvenimo pradžioje Vilniuje prie tos Cerkvės [t. y. Švč. Trejybės] išėjęs į kapines už didžiojo altoriaus basas stovėdavo sniege, darganotų, šaltų potvynių metu atsistodavo ant akmens po lataku, kitu laiku ten pat klūpėdavo, plakdavo save iki kraujo, kad sugrąžintų užsispyrusius piliečius prie Bažnyčios vienybės, dėl to buvo girdėti jo šūksniai slavų kalba: „Viešpatie Jėzau Kristau, pasigailėk! pasigailėk!“⁹⁶

Iš pamoksle pateiktą istoriją, pavyzdžių matyti, kad Barščas buvo skaitęs anksčiau išleistas Juozapato Kuncevičiaus biografijas.

Kaip jau buvo minėta, daug dėmesio skiriama pamokslų herojų darbams, akcentuojama jų svarba:

⁹³ *Ibid*, l. Dv: „jeśli pokuty czynić nie będziecie, wfzyfcy zarowno poginiecie. Poginęli niepokutujący nagłą y ftrafną śmierćią, dla fmiertelných fwych grzechow.“

⁹⁴ *Ibid*, l. C4v–Dr.

⁹⁵ Johan Huizinga, *op. cit.*, p. 227.

⁹⁶ [Jerzy Barszcz], *Kazanie o błogostawionym Jozafacie...*, l. B2v: „[P]rzy początkach życia fwego zakonnego, w Wilnie przy tey Cerkwi wyfzedfzy na cmętarz za wielki ołtarz, bofo ftął na śniegu, a pod czas dżdżyftych źimnych powodźi, pod ryną ftawał na kamieniu, innych zaś czafow tamże klęcząc, a krwawe dyfcypliny, za nawrocenie uporných obywatelow od S. jedności czyniąc, z tym był fłyfzany afektem, w Słowieńfkim języku, *Panie JEZU Chrytte, zmiłuy fię! zmiłuy fię!*“

O kokie gi yra mūsų darbai, mūsų vidiniai ir išoriniai poelgiai? Kreipiamės į Šv. Romos katalikų tinkamą tikėjimą: tiesa, kad šis tikėjimas yra geras ir išganantis, bet kai tikint nebus gerų darbų, pats tikėjimas neatves į amžinąjį gyvenimą: *fides sine operibus mortua est* [Jok 2, 26: „tikėjimas be darbų negyvas“], sako apaštalas šv. Jokūbas. Tikėjimas be darbų yra negyvas, ir tad apgailėtina mirčiai tas gyvena, kas gyvena be gerų darbų [nors ir] tinkamai tikėdamas.⁹⁷

Pamoksluose ypač akcentuojamas išmalda, labdara, mecenatystė. Laidotuvių kalbose minimi „geri darbai“ – tai visų pirma špitolių ir bažnyčių šel-pimas. Tai yra viena populiariausių katalikiškų laidotuvių kalbų „bendrųjų vietų“ ir dažnai vienintelis liudijimas, leidžiantis identifikuoti tikrąjį bažnyčios, vienuolyno, špitolės, taip pat meno kūrinių (paveikslų, skulptūrų) fundatorių⁹⁸. Pamoksluose, sakytuose laidojant Ancutą ir Bžostovskį, taip pat pamoksle, skirtame Palubinskiui, vardijamos jų statytos, remontuotos, finansiškai remtos bažnyčios, šelptos špitolės, vargšai. Užsimenama ir apie Bžostovskio asmeninę biblioteką⁹⁹: „Jo dosnumas nusidriekė iki mūsų Akademijos kolegijos ir jos bibliotekai padovanojo daugiau negu du šimtus autorių.“¹⁰⁰

Iš Barščo pamokslų aiškėja, kad ir XVIII a. pradžioje sugebėjimas sklandžiai kalbėti vis dar aktualus ir laikomas dorybe. Pamokslininkas akcentuoja puikią Bžostovskio iškalbą: „pridėkime kalbos ir oratoriškų pamokslų sklandumą, kad galėjo garbingai padėkoti Akademijos vardu žymiam globėjui ir svarbiausiam geradariui, kad galėjo tinkamai jo ganytojišką labdarystę išaukštinti“¹⁰¹.

⁹⁷ [Jerzy Barszcz], *Kazanie o S. Augustynie doktorze Kościoła Bożego...*, l. D2r-v: „A nafze fprawy, nafze uczynki wnętrzne y zewnętrzne jakie też są? Odzywamy się do wiary dobrej S. Katolickiej Rzymkiej: to prawda że ta wiara dobra y zbawienna: ale kiedy przy tey wierze dobrej nie będącie dobrych uczynkow, fama wiara nie przywiedzie do żywota wiecznego: fides sine operibus mortua est, mowi S. Jakob Apostoł c. 2. W. 26. Wiara bez uczynkow jeft umarła, a tak na żałośną śmierć ten żyje, kto żyje w dobrej wierze bez dobrych uczynkow.“

⁹⁸ Marek Skwara, *op. cit.*, p. 471–472.

⁹⁹ Bžostovskis turėjo didelę biblioteką, kurią testamentu padalijo Vilniaus akademijos bibliotekai ir Vilniaus kapitulai. Žr. Vincas Kisarauskas, *Lietuvos knygos ženklai, 1518–1918*, Vilnius: Mokslas, 1984, p. 35.

¹⁰⁰ [Jerzy Barszcz], *Strzemię nieśmiertelney sławy, ná terenie smiertelności...*, l. Dr: „Pofzła ta hoyność do Kollegium Akademii nafzey, y tam do Biblioteki więcey dwufet Autorow ofiarowała.“

¹⁰¹ *Ibid.*, l. D2r.

Baroko epochoje iškalba laikyta ypač svarbia gyvenimo dalimi, be jos išsilavinęs žmogus negalėjo savęs realizuoti visuomeninėje veikloje¹⁰².

Barščo laidotuvių pamoksluose žmogus yra mirties akivaizdoje, tad nemažai vietos skiriama ir mirties tematikai. Ne viename pamoksle, siekiant priminti mirties neišvengiamybę, pasitelkiama tradicinė, topu tapusi Šventojo Rašto eilutė: „dulke esi ir dulke vėl pavirsi“ (Pr 3, 19). Pamoksle, sakytame laidojant vyskupą Ancutą, pasiremiamas dar ir Bizantijos istoriko Georgijaus Kedreno (Georgius Cedrenus, XI a.) citata: *Ecce nu[n]c in pulvere dormia[m], quia pulvis su[m] [et] in pulvere[m] convertar. Cedren[us] in hist[oriis]* [„Štai dabar dulkėse miegu, nes dulkė esu ir į dulkę pavirsiu“]¹⁰³. Citatos iš Jobo knygos taip pat primena neišvengiamą mirties atėjimą: „*Scio quia morti trades me, ubi constituta est domus omni viventi* [Job 30, 23: „Žinau, nuvesi mane į mirtį – į namus, skirtus visiems gyviesiems“]. Žinau iš tiesų, kad būsiu paduotas mirčiai, kur yra pastatytas kiekvienam gyvenančiam namas.“¹⁰⁴ Toliau pateikta istorija¹⁰⁵ savotiškai paguodžia tikintįjį, skatina susitaikyti ir ramiai reaguoti į mirties neišvengiamybę. Vienas valdovas pasistatė gražius rūmus, o pasikvietęs svečių klausė, ar viskas jiems patikę. Visi viską gyrė, o vienas svečių atsakęs, kad vieno dalyko trūksta, reikia užmūryti skyles, duris ir langus – viską, per ką galima įnešti mirtį. „Sujaudino tas perspėjimas šeimininką, kad suprastų, jog patogiausios sandaros statiniai tuo neparankūs, kad nėra ilgaamžiai šiame pasaulyje. *Scio quia morti trades me*. Nemiela ši žinia daugeliui, bet kiekvienam apie tai reikia žinoti ir kruopščiai rūpintis ruošimusi tam terminui!“¹⁰⁶ Kad pamoksluose jau nebelikę barokiškojo gąsdinimo baisia, visa naikinančia mirtimi, liudija ir kitas pavyzdys:

¹⁰² Eugenija Ulčinaitė, „Baroko retorika: normatyvizmas ir novatoriškumas“, in: *Senosios literatūros žanrai*, (*Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 1), Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1992, p. 191.

¹⁰³ [Jerzy Barszcz], *Kazanie na pogrzebie Jaśnie Wielmożnego Imci Xiędza Macieja Jozefa Ancuty...*, l. A2r.

¹⁰⁴ [Jerzy Barszcz], *Strzęmię nieśmiertelney sławy, na terenie smiertelności...*, l. B3r–v: „Wiem, prawi, że mię podafz śmierci, gdzie poftanowiony jeft dom każdemu żyjącemu.“

¹⁰⁵ Nuoroda nepateikta.

¹⁰⁶ [Jerzy Barszcz], *op. cit.*, l. B3v–B4r: „Tknął tą przeftrogą gofpodarza, aby uważał, iż naywygodnieyfze fstruktury, tę mają niewygodę, że długowiecznych rezydency na tym świecie nie pozwalają: *Scio quia morti trades me*. Nie miła wielom ta wiadomość, a przecię o tym wiedzieć każdemu koniecznie trzeba, y pilnie uważać o przygotowaniu na ten termin!“

[...] liudija šv. atsiskyrėlių šventos istorijos¹⁰⁷, kaip vienas senolis mirdamas prieš pačią pabaigą nusišypsojo tris kartus, paklaustas, kodėl toks linksmas liūdnu metu? Atsakė šiais žodžiais: *Risi primo, quia omnes timetis mortem, risi secundo, quia non estis parati, risi tertio, quia a labore vado ad requiem*. Pirmiausia nusišypsojau, kad bijote mirties, antra, kad esate nepasiruošę, trečia kad einu pailsėti nuo darbo. Tai tiesa, kad juoko verta tokio žmogaus mirtis, kuris apie ją negalvoja, į kurią nenori kreipti dėmesio ir būdamas mirtinai nusidėjęs savanoriškai trūnija: *in interitu vestro ridebo [et] susannabo*, sako Dievo dvasia, Pat 1, 26 [„aš juoksiuos, kai jūs žūsitate“].¹⁰⁸

Šiuo pavyzdžiu nusakoma Baroko epochoje vyravusi gerosios mirties meno (*ars bene moriendi*) koncepcija, kai ne tik pats mirties būdas, bet ir geri darbai lemia išganymą. Tikintysis privalo visą laiką ruošti mirčiai, apie ją mąstyti, krikščioniškai gyventi. Ypač svarbus išėjimo momentas, jis plačiai aprašomas laidotuvių pamoksluose, kai mirštama namuose, savo lovoje apsuptam artimųjų, šeimos, giminių, ramiai laukiant, išpažinus nuodėmes ir gavus atleidimą. Barščas nusako ypatingą vyskupo Ancutos mirtį: „grįždamas iš Varšuvos pačioje Juchnovieco parapijoje apie penkiolikai tūkstančių žmonių suteikė sutvirtinimo sakramentą ir po tų darbų, netikėtai po pusiaudienio sunegalavęs kaip strėlė paleista į dangų pataikė į laimingos amžinybės tikslą, ir taip jam Dangus tapo laiminga baigme.“¹⁰⁹

Barščo pamoksluose, nepaisant gana gausiai pateikiamų konkrečių biografinių faktų, įvykių, realių asmenų, konstruojamas idealaus žmogaus paveikslas,

¹⁰⁷ Manoma, kad istorija pateikta iš olandų jėzuito Heriberto Rosweyde (1569–1629) hagiografinio veikalų *Vitae Patrum*, (ed. princeps 1615 Antverpene).

¹⁰⁸ [Jerzy Barszcz], *op. cit.*, l. Hr–v: „Świadczą Święte historie SS. Puftelnikow, iż gdy jeden ftarzec umierając, przy famym skonaniu uśmiechnął się potrzykroć, spytany o przyczynę tey wefołości przy żałofnym czaście? odpowiedział temi słowy: *Rifi primo; quia omnes timetis mortem, rifi secundo; quia non estis parati, rifi tertio; quia a labore vado ad requiem*. Uśmiechnąłem się prawi naprzod, iż się boicie śmierci, powtore, iż nie jesteście gotowi, potrzećie, iż od pracy idę na odpoczynek. To pewna że śmiechu godna śmierć takiego człowieka, ktory o niey nie myśli, y na którą uważac niechce, a w śmiertelnych grzechach będąc dobrowolnie trupieje: *in interitu vestro ridebo & subfannabo* mówi Duch Boży prov. I. v. 26.“

¹⁰⁹ [Jerzy Barszcz], *Kazanie ná pogrzebie Jaśnie Wielmożnego Imći Xiędza Macieja Jozefa Ancuty...*, l. C4r–v: „[W] famey Juchnowieckiey Parafii powracając z Warszawy około piętnaftu tyśięcy ludzi bierzmował, y przy tych pracach zdięty niespodzianą po południu alteracyą, jako ftrzała ku Niebu wypufzczona w cel fzczeńliwey wieczności ugodził: y tak mu Niebo ftało się fzczeńliwą metą.“

kurio svarbiausia savybė yra religingumas. Kaip ir kituose XVII–XVIII a. pamoksluose atpažįstamas universalus to meto kultūros žmogus – pamaldus, susitelkęs prie dvasinių dalykų, besirūpinantis savo išganymu krikščionis, kuriam priskiriamos panašios dorybės, paprastai individualizuojamos pagal pasirinktą luomą. Visi Barščo veikėjai yra dvasininkai ir šventieji, tad šiuo atveju skiriasi pasitelkiamos retorinės, stilistinės priemonės, naudojami pavyzdžiai dorybėms ar nuveiktiems geriems darbams apibūdinti. Kartu girdamas pasirinktus asmenis, Barščas interpretuoja ir vertina jį supantį pasaulį: parodydamas jų sektiną gyvenimo būdą, elgesį, pateikia visuomenei jos moralines nuostatas atitinkantį vertybių paveikslą.

IŠVADOS

Išlikusius penkis Jurgio Barščo proginius pamokslus galima laikyti pavyzdiniais – tekstams būdinga aiški struktūra, pasitelktos retorinės priemonės ne užgožia tikėjimo mokymo, tikinčiojo paveikslas kuriamas laikantis visų retorikos reikalavimų. Barščo erudiciją atskleidžia naudoti įvairūs pavyzdžiai – jis neapsiriboja įprastais šaltiniais (Šventuoju Raštu, Antikos autoriais, Bažnyčios Tėvais), tačiau pasitelkia ir savo amžininkų veikalus. Pamokslai yra skirti išsilavinusiam adresatui, išmanančiam retorinius kanonus ir dėl to galinčiam perprasti autoriaus sumanymą, išnarplioti sukurtą konceptą ir patirti atpažinimo džiaugsmą. Pamokslininkas, konstruodamas tekstus, laikosi barokinės retorikos tradicijos, jam dar ypač svarbus žodis ir jo reikšmė, tačiau atsisakoma alegorinio, painaus stiliaus, pamokslai nėra perkrauti vaizdais, nesikonzentruojama vien tik į *movere* funkciją, bet siekiama adresatą mokyti ir džiuginti.

Barščo proginiuose pamoksluose, nepaisant gana gausiai pateikiamų konkrečių biografinių faktų, įvykių, realių asmenų, kuriamas idealaus žmogaus paveikslas: pamaldus, susitelkęs į dvasinius dalykus, besirūpinantis savo išganymu krikščionis, kuriam priskiriamos panašios dorybės, šiuo atveju būdingos dvasininkams ir šventiesiems. Skirtingai negu XVII a. proginiuose pamoksluose, Barščo tekstuose žmogaus menkumas, jo laikinumas neišgyvenami taip dramatiškai, tikintysis nebegąsdinamas makabriškais mirties vaizdiniais, ir nors neatsiribojama nuo nuolatinio mąstymo apie mirtį (*perpetua meditatio*

mortis), keliama ir šiaipusinio kasdienio gyvenimo svarba. Girdamas pasirinktus asmenis, pamokslininkas interpretuoja bei vertina jį supantį pasaulį: paroddamas jų sektiną gyvenimo būdą, elgesį, pateikia visuomenei jos moralines nuostatas atitinkantį vertybių paveikslą.

Barščo pamokslai, kaip ir kiti XVII–XVIII a. proginiai pamokslai, laikytini ne tik mirusiųjų įamžinimu, svarbių asmenų minėjimu ar net visos giminės šlovės dokumentu, bet ir pamaldžia lektūra, pateikiančia praktinio gyvenimo nuorodas. Kartu šie tekstai išlieka svarbus šaltinis nagrinėjant istorinę, politinę bei religinę to meto situaciją, nes giriant asmenį aptariamais įvykiais, minimos iškilios asmenybė ir kt.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

ANTANAVIČIUS DARIUS, „1695 m. Kražių rankraščio autorių biogramos“, in: *Kaip jėzuitai žemaičių mylias trumpino: 1695 m. Kražių rankraščio prozos fragmentai*, sudarė ir parengė Živilė Nedzinskaitė, Darius Antanavičius, lotyniškus tekstus transkribavo ir komentarus parašė Darius Antanavičius, Irena Katilienė, Živilė Nedzinskaitė, iš lotynų kalbos vertė Darius Antanavičius, Sigitas Narbutas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014, p. 29–38.

[BARSZCZ JERZY], *Kazanie ná pogrzebie Jaśnie Wielmożnego Imći Xiędza Macieja Jozefa Ancuty biskupa wileńskiego, który jáchawszy do Warszawy na przysięgę in Novembri ztamtd powracając y wizytując Juchniewiecką Parafią, umarł 18. Januarii 1723, miane w katedrze Wileńskiej 6. Februarii*, [Wilno: w drukarni Akademickiej Societatis Jesu, 1735].

[BARSZCZ JERZY], *Kazanie o błogosławionym Jozafacie arcy-biskupie połockim y męczenniku: w cerkwi Wileńskiej Troicy Nayświętszey WW. OO. Bazylianow przy wálney duchowieństwá processyi z katedralnego kościoła, roku 1717, miane, zá dobroczynnością Wielmożnego Jego-Mości Pána Jozafata ná Wišlingu Zyberka kráyczego Xięstwá Inflántskiego, do druku podáne przez x. Jerzego Barszcza Societatis Jesu káznodźię w kościele fárnym świętego Ianá, w Wilnie: w drukárni Akadémickiej Societatis Jesu, [1717].*

[BARSZCZ JERZY], *Kazanie o S. Augustynie doktorze Kościoła Bożego ná afektácy Jásnie Wielmożnego Imści xiędza Konstantyna Brzostowskiego biskupa wileńskiego, przy wotywie Jaśnie Wielmożnego Imści Xiędza Macieja [Józefa] Ancuty koadjutora y suffragána wileńskiego, miane roku 1719. w kościele Wielebnych Panien Nawiedzenia Nayśw. Panny klasztoru wileńskiego, od pomienionego káznodźię*, [Wilno: w drukarni Akademickiej Wileńskiej Soc. Jesu, 1719].

[BARSZCZ JERZY], *Nowe lato z pryncypálnym dniem imienia Jezusowego, dni święte y świetne májące: przy prymicyálney powtóre ofierze Wielmożnego, Nayprzewielebniejszego Legomosci księdzá Piotra ná Łubnie Połubinskiego, práláta y proboszczá*

- katedrálnego wileńskiego, także y Dyecezyi Zmudzkiej, krótkim ogłoszone kazaniem, w kościele katedrálním Wileńskim, od x. Jerzego Barszcza Soc. J. AA. LL. y fil. dokt[ora], [Wilno]: w drukárni Akadémickiej Wileńskiej Soc. Jesu, [1725].*
- [BARSZCZ JERZY], *Strzępię nieśmiertelney sławy, ná terenie smiertelności, w Bogu zeszęłego Jáśnie Wielmo. Nayprzewielebniejszego Jegomości Księdzá Konstantina Kazimierza Brzostowskiego biskupá wileńskiego, nagłym w cięższkich žalách kazaniem ná widok stawione w kościele katedrálním Wileńskim, a [...] Jozefowi Brzostowskiemu pisárszowi Wielkiego Xięstwa Litewskiego, Pisárszowi Wielkiego Xięstwa Litewskiego, Miadziólskiemu, Bystrzyckiemu &c. Staroscie na ulgę smutku ofiárowáne, przez x. Jerzego Barszcza Societ. Jesu, AA. LL. y filozofii doktora, roku od przysćia ná Swiát zwycięczy Smierći 1722, w Wilnie: w drukárni Akadémickiej Societatis Jesu, [1722].*
- BIEŃKOWSKI TADEUSZ, „Antyk – Biblia – literatura: antyczne i biblijne inspiracje oraz symbole“, in: *Problemy literatury staropolskiej*, praca zbiorowa pod redakcją Janusza Pelca, (Seria pierwsza), Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1972, p. 223–268.
- CURTIUS ERNST ROBERT, *Literatura europejska i łacińskie średniowiecze*, tłumaczenie i opracowanie Andrzej Borowski, Kraków: TAIWPN Universitatis, 1997.
- ČIURINSKAS MINTAUTAS, *XVI–XVII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės biografistika*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006.
- HORACIJUS, *Lyrika*, iš lotynų kalbos vertė Henrikas Zabulis, Vilnius: Vaga, 1977.
- HUIZINGA JOHAN, *Viduramžių ruduo: Studija apie keturiolikto ir penkiolikto šimtmečio gyvenimą ir mąstymą Prancūzijoje ir Nyderlanduose*, iš nyderlandų kalbos vertė Antanas Gailius, Vilnius: Amžius, 1996.
- JURGELĖNAITĖ RASA, *Lotyniškoji laidotuvių poezija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.
- KISARAUSKAS VINCAS, *Lietuvos knygos ženklai, 1518–1918*, Vilnius: Mokslas, 1984.
- KOJALAVIČIUS-VIJŪKAS ALBERTAS, *Lietuvos istorijos įvairenybės*, d. 2, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.
- NEDZINSKAITĖ ŽIVILĖ, *Tepaliks kiekvienas šlovę po savęs... Motiejaus Kazimiero SARBIEVIAUS poetikos ir poezijos recepcija XVII–XVIII amžiaus LDK jėzuitų edukacijos sistemoje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011.
- NEDZINSKAITĖ ŽIVILĖ, ANTANAVIČIUS DARIUS, „Įvadas“, in: *1695 metų Kražių rankraštis, arba Metinis retorinės meditacijos derlius, parengė Živilė Nedzinskaitė, Darius Antanavičius, (Kražių kolegijos istorijos ir veiklos paminklai, t. 2)*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2020, p. XIV–XCIX.
- PATIEJŪNIENĖ EGLĖ, *Brevitas ornata: Mažosios literatūros formos XVI–XVII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaudiniuose*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.
- PATIEJŪNIENĖ EGLĖ, „Senųjų Lietuvos knygų antraštės“, in: *Archivum Lithuanicum*, 2001, t. 3, p. 77–104.
- PAWLAK WIEŚŁAW, *Koncept w polskich kazaniach barokowych*, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2005.

- PLATT DOBROŚŁAWA, *Kazania pogrzebowe z przełomu XVI i XVII wieku: Z dziejów prozy staropolskiej*, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo, 1992.
- Polski słownik biograficzny*, Warszawa; Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1935–, t. 1, 3, 27/2.
- SKARGA PIOTR, „Do czytelnika laskawego“, in: Idem, *Kazania o Siedmi Sakramentach Kościoła S. Katolickiego, do których są przydane Kazania przygodne o rozmaitych nabożeństwach wedle czasu, których jest wypisany na przodku registr*, w Krakowie: w drukarni Andrzej Piotrkowczyka, 1600, l. v–r.
- SKWARA MAREK, *O dowodzeniu retorycznym w polskich drukowanych oracjach pogrzebowych XVII wieku*, Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 1999.
- SZOSTEK TERESA, *Exemplum w polskim Średniowieczu*, Warszawa: Instytut Badań Literackich, 1997.
- Šventasis Raštas. *Senasis Testamentas*, iš lotynų kalbos vertė Juozapas Jonas Skvireckas, 3 leid., t. 1–3, Vilnius: Vaga, 1990–1991; *Šventasis raštas. Naujasis Testamentas*, iš graikų kalbos vertė Česlovas Kavaliauskas, 3 leid., t. 4, Vilnius: Vaga, 1992.
- ULČINAITĖ EUGENIJA, „Baroko retorika: normatyvizmas ir novatoriškumas“, in: *Senosios literatūros žanrai, (Senoji Lietuvos literatūra, kn. 1)*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1992, p. 183–192.
- Urzednicy inflanccy XVI–XVIII wieku: spisy*, opracowali Krzysztof Mikulski, Andrzej Rachuba, Kórnik: Biblioteka Kórnicka, 1994.
- Visuotinė lietuvių enciklopedija*, prieiga internete: <http://www.vle.lt/>
- WOJSZNAROWICZ KAZIMIERZ JAN, *Orator polityczny rożnym aktom pogrzebowym służący*, w Wilnie: [Druk. Akad. Soc. Jesu], 1644.
- WOLAŃSKI FILIP, *Kaznodziejstwo bernardyńskie w staropolskim systemie komunikacji społecznej schyłku epoki saskiej: studium kształtowania wyobrażeń i postaw*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2012.

'The Order for the People is to Seek Light on Earth...' Jurgis Barščas's Occasional Sermons

Summary

The article presents an analysis of occasional sermons in Polish by Jurgis Barščas (Jerzy Barszcz, Bartsch, Bartz, 1677–1743), a provincial of Lithuanian Jesuits: two sermons given at the funerals of two well-known bishops of Vilnius, Konstanty Kazimierz Brzostowski (1722) and Maciej Józef Ancuta (1735), a sermon delivered on the occasion of the 50th anniversary of priesthood of Piotr Połubiński, the provost of Vilnius Cathedral (1725), and sermons on St Augustine (1719) and the Blessed Josaphat Kuntsevych (1717). Since Barščas's sermons have not been studied before, this article reveals what kind of preacher he was: the structure of sermons and the means of composing them are analysed, and the image of the human created in his sermons is discussed. As the first half of the eighteenth century is still part of the Baroque era, the influence of the rhetoric of that era on the sermons is shown.

Barščas's occasional sermons reveal him as a preacher who had mastered the requirements of rhetoric and adhered to them. Central to all the sermons is the purposeful choice of the Scripture quotation that divides the life of the individual in question or the qualities and virtues characteristic of him into three parts. Only the sermon delivered on the occasion of the 50th anniversary of priesthood of Provost Piotr Połubiński is divided into two parts. It is worth noting that funeral sermons traditionally have three parts typical of the funeral orations of Antiquity. The concepts created by Barščas, the play on the words with similar meanings, and the various excerpts from the Scriptures, the works of the Fathers of the Church, the authors of antiquity, and of his contemporaries reveal great erudition of this preacher. The sermons are intended for an educated audience familiar with the rhetorical canons and therefore capable of grasping the author's intention and experiencing the joy of recognition. Barščas's attention to the word and its meaning reveals his desire not only to teach his audience, but also to delight and excite it.

Despite the rather abundant presence of actual biographical facts, events, and real persons in Barščas's occasional sermons, they build a picture of an ideal human whose central characteristic is religiosity. Like in other sermons of the seventeenth and eighteenth centuries, the universal human of the culture of the time can be recognised: a devout, spiritually-minded, salvation-concerned Christian, to whom similar virtues, usually individualised according to his chosen

estate, are attributed. All Barščas's characters are clergymen and saints, so there are differences in the rhetorical and stylistic devices used and in the examples chosen to describe virtues or good deeds accomplished. In praising the chosen individuals, Barščas interprets and evaluates the world around him by showing their way of life and behaviour that should be followed and by presenting society with a picture of values corresponding to its moral attitudes.

Barščas's sermons are not only a commemoration of the dead, a celebration of important people, or even a document of the glory of an entire family, but also a devotional literature offering guidance for practical living. At the same time, these texts constitute an important source for studying the historical, political, and religious situation of the time, as the praise of an individual includes a discussion of events, references to prominent personalities, and the like.

KEYWORDS: Jurgis Barščas (Jerzy Barszcz, Bartsch, Bartz); occasional sermons; Jesuits; biography; Baroque rhetoric; the first half of the eighteenth century.

Gauta 2020 10 29

Priimta 2020 12 07